

Araştırma Makalesi

**Pergamon Kralı III. Attalos'un Bağışı ve Roma'nın Asya Eyaleti'nin
Kuruluşu**

Murat Orhun*

ORCID 0000-0002-5148-7221

Öz

Tarihi kaynaklarda ilk kez Ksenophon'un Anabasis'inde geçen Pergamon kenti, Kaikos Vadisi'nin (Bakırçay) kuzey yamaçlarında bir tepe üzerinde kurulmuştur. Büyük İskender'in ölümünü takiben Diadokhoi'nin mücadelesinde İpsos Savaşı'ndan (MÖ 301) sonra Lysimakhos'un kontrolüne geçen kentte Philetairos'un (MÖ 281-263) denetiminde Lysimakhos'a ait olan ganimetin bir kısmı muhafaza edilmiştir. Korupedion Savaşı'nda (MÖ 281) Lysimakhos'un ölmesinden, ertesi yılda Seleukos Nikator'un öldürülmesinin ardından Philetairos ve onun soyundan gelenlerin yönetiminde Pergamon Krallığı (MÖ 281-133) Hellenistik Dönem'in (MÖ 336-30) güçlü krallıklarından birisi olmuştur. Son Pergamon kralı III. Attalos'un (MÖ 138-133) seleflerinin deneyimleri egemen gücün nerede bulunduğunu ve durumu kontrol edebilecek yegane gücün Roma olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, MÖ 133 de öldüğünde krallığın mülküne ve bununla birlikte, Batı Anadolu egemenliğine Roma'yı varis olarak atamıştır. Ancak, III. Eumenes adıyla krallığın verasetini engellemeye çalışacak olan Aristonikos bir isyan hareketine başlamış, bu isyanı bastıran Roma, Pergamon Krallığı'nın batı bölümünü Asya Eyaleti (Provincia Asia) olarak örgütlemiştir. Pergamon ve başka Batı Anadolu kentleri ise, bağımsız ve otonom olarak kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Pergamon, III. Attalos, Vasiyet, Roma, Asya Eyalet

* Dr. Öğr. Ü., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, muratorhun@pau.edu.tr

Gönderim Tarihi: 12.05.2018

Kabul Tarihi: 25.05.2018

The Donation of the King of Pergamon, Attalos III and the Establishment of Asia Province of Rome

Abstract

The city of Pergamon, which was first mentioned in the historical sources in the Anabasis of Xenophon, was built on a hill on the northern slopes of Kaikos Valley (Bakırçay). Following the death of Alexander the Great, in the struggle of Diadokhoi, after the Battle of Ipsos (301 BC), Lysimakhos controlled the city and a part of the booty belonging to Lysimakhos was kept under the control of Philetairos (281-263 BC). It was one of the mighty kingdoms of the Hellenistic Period (336-30 BC) of the Pergamon Kingdom (281-133 BC) under the rule of Philetairos and his descendants following the killing of Seleukos Nikator in the following year, when Lysimakhos died in the Battle of Korupedion (281 BC). King of the last Pergamon Attalos III (138-133 BC) the experience of his predecessors showed where the sovereign power was and that the only power to control the situation was Rome. For this reason, when he died in 133 BC, he appointed Rome as the heir to the kingdom's possessions, along with the Western Anatolian sovereignty. However, in the name of Eumenes III, Aristonikos, who would try to prevent the succession of the kingdom, initiated a rebellion, Rome, which suppressed this uprising, organized the western part of the Pergamon Kingdom as Asia Province (Provincia Asia). Pergamon and other Western Anatolian cities remained independent and autonomous.

Keywords: Pergamon, Attalos III, Will, Rome, Asia Provinc

Подарок Пергамского царя Аттала III и создание римлянами провинции Азия

Резюме

Город Пергам, который в исторических источниках впервые упомянут в “Анабасисе” Ксенофонта, был основан на холме на северных склонах долины Каика (Бакырчай). После смерти Александра Великого, в период борьбы между диадохами в последней битве при Ипсе (301 до н.э.) город перешел во власть Лисишаха, где под присмотром Филетаирова (281-263 до н.э.) хранилась часть его богатства. После смерти Лисишаха в битве при Курупедионе (281 до н.э.), а следом и убийства Селевка Никатора, город перешел во власть Филетаирова и его династии, и превратился в одно из сильнейших государств эллинистического периода (336-30 до н.э.) – Пергамское царство (281-133 до н.э.). Опыт предшественников последнего пергамского царя Аттала III (138-133 до н.э.) показывал, что господствующей в тот период в мире и единственной силой, способной управлять государством, были римляне. Поэтому, после своей смерти в 133 году до н.э., Аттал III завещал передать царство, а вместе с ним и господство над всей Западной Анатolieй, Риму. Однако, несогласный с данным наследованием Аристоник, приняв тронное имя Эвмена III, поднимает восстание, которое было подавлено римлянами. Так, на западных территориях Пергамского царства была основана провинция Азия (Provincia Asia), а Пергам и другие города Западной Анатolieи приобрели независимость и существовали в качестве автономий.

Ключевые слова: Пергам, Аттал III, завещание, Рим, провинция Азия

Giriş

Büyük İskender'in ölümü sonrası (MÖ 324) diadokhoi'nin¹ birbirleriyle olan mücadelesi neticesinde imparatorluk sınırları içinde üç büyük Hellenistik Krallık ortaya çıkmıştır: Mısır'da Ptolemaios'lar Devleti, Ön Asya'da Seleukos Devleti ve Makedonya'da Antigonos Devleti. Seleukos Devleti'nin hakimiyet sahasında da birçok başka krallık kurulmuştur: Pergamon Krallığı, Bithynia Krallığı, Pontus Krallığı, Kappadokia Krallığı, Kommagene Krallığı, Armenia Krallığı ve Galatia Krallığı.² Bunlardan Pergamon Krallığı, Pergamon merkezli olarak, Attalos Hanedanı yönetiminde MÖ 281-133 yılları arasında hüküm sürmüştür. Hanedan mensupları, Roma'nın bir Akdeniz gücüne dönüştüğü dönemde uyguladıkları bilinçli politika sayesinde krallığı ayakta tutmayı başarmalarının yanı sıra Pergamon kentini bir sanat ve bilim merkezi haline getirmişlerdir. Hanedanın son temsilcisi III. Attalos'un (MÖ 138-133) seleflerinin deneyimleri egemen gücün nerede bulunduğunu ve durumu kontrol edebilecek yegane gücün Roma olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, MÖ 133 de öldüğünde krallığın mülküne ve bununla birlikte, Batı Anadolu egemenliğine Roma'yı varis olarak belirlemiştir. Fakat, krallığın verasetine mani olmaya çalışacak olan Aristonikos

¹ Büyük İskender'in ölümü sonrası imparatorluğu aralarında paylaşan komutanlara verilen isim olup, bu komutanlar şunlardır: Perdikkas, Eumenes, Krateros, Antigonos Monophtalmos, Antipatros, Kassandros, Lysimakhos, Ptolemaios Soter ve Seleukos Nikator. G. Speake (Ed.), The Penguin Dictionary of Ancient History, Penguin Books, 1995, p. 203.

² Esmâ Reyhan ve T. B. Cengiz, Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s. 169, 170.

bir isyan hareketine başlamış, bu isyanı bastıran Roma, Pergamon Krallığı'nın batı bölümünü Asya Eyaleti olarak tanzim etmiştir.³

Pergamon ve III. Attalos'a Kadar Pergamon Krallığı

Mysia'nın güneybatı ucunda, kendi adıyla anılan Pergamene yöresinde, denizden yaklaşık 15 km kadar içerde, Teuthrania denilen verimli Kaikos Vadisi'nde (Bakırçay), bu ırmak ve kolları Keteios (Kestel Çayı) ve Selinus'nun (Bergama Çayı) birleştiği yerde kurulmuş olan Pergamon⁴ bölgenin olduğu kadar Küçük Asya'nın da en önde gelen kentlerinden birisidir. MÖ 5. yy. da sikke bastırıldığı bilinen, tarihi kaynaklarda adı ilk kez MÖ 4. yy. ın başlarında Ksenophon'nun Anabasis'inde geçen⁵ kentin yıldızı MÖ 3. yy. da

³ V. Diakov ve S. Kovalev, İlkçağ Tarihi-Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, C 1, Çev. Ö. İnce, V Yayınları, Ankara, 1987, s. 494, 497.

⁴ Pergamos, Mysia'daki Thebai şehri kralı Eetion'un kızı Andromakhe (Troya prensi Hektor'un dul eşi) ile Akhilleus'un (Phthia kralı Peleus ile Nereus kızı Thetis'ten olma yarı tanrı) oğlu Neoptolemos'tan [adı yeni savaşçı anlamında ve diğer bir adı da Pyrrhos (kızıl saçlı)] dünyaya gelmiştir. Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 24, 37, 38, 215, 242. Neoptolemos'un ölümünden sonra, üç oğlundan biri olan Pergamos annesi ile birlikte Anadolu'ya geçmiş, Pergamon'un bulunduğu yerdeki kral Arius'u öldürüp yerine kral olmuş, kente kendi adını vermiştir. Charles Texier, Küçük Asya-Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, C 1, Çev. A. Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s. 366. Yunan'lılar geçmişini bilmedikleri bir kentin kuruluşunu tanrı ya da yarı tanrılara mal etmekte zorluk çekmemişlerdir. Kaikos'daki mitolojik kuruluş öyküleri Pergamon'dan çok, onun batısında yer alan Teuthrania'yı (Kalarga) konu almaktadır ki, bir Athena rahibesi ve Tegeia kralının kızı olan Auge ile Herakles'in ilişkisinden doğan Telephos'un, Mysia kralı Teuthras'ın yerine kral oluşu üzerinedirler. Pergamon stratejik bakımdan Kaikos'a tümüyle hakim bir mevkide olmasıyla, küçük bir tepe üzerinde konumlanan Teuthrania'nın politik ve stratejik mirasını devralarak kısa zamanda gelişmiştir. Ancak, eski ana kent Teuthrania hakkındaki öyküler Pergamon'da da yaşayarak, edebiyat ve sanatında önemli bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte, mitolojik anlatımlarda Teuthrania'nın ön planda yer alması, Pergamon'un çok daha geç bir devirde iskan edildiği sonucunu vermez. Zira, Yunan öncesi bir sözcük olan Pergamon, "küçük yerleşim, kale" anlamına gelmekte olup, burada erken bir yerli nüfusun varlığını göstermektedir. Ele geçen bazı geometrik ve Proto-Korinth Dönemi buluntular da kentte en eski iskanın MÖ 8. yy. da gerçekleştiğine işaret etmektedir. Hasan Malay, Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1992, s. 6-9.

⁵ "...Adramytion ve Kytionion üzerinden Kaikos ovasına doğru ilernenip Mysia'da Pergamon'a ulaşıldı...". Ksenophon, Anabasis, VII.VIII.8.

Murat Orhun

parlamaya başlamıştır.⁶ Pergamon Hellenistik kent tasarımının en yüksek noktasını oluşturmaktadır. Kentin tasarımı anıtsal bir mimarlığı anıtsal bir biçimde tasarlanmış bir kent planı ile birleştirmiş ve aynı zamanda arazinin zorluklarından antik dünyanın en etkileyici ve görsel olarak ihtişamlı kentlerinden birini yaratacak biçimde yararlanmıştır.⁷ Araziye bağlı kalınan şehirciliğin ünlü temsilcisi kent, çevre araziden ayrılmış yalçın bir tepe üzerindedir. Tepenin ovadan yüksekliği 275 m., denizden ise, 355 m. dir. Batı tarafı kademeli olarak alçalan kentin inşaata elverişli kısmı güney ve güneybatı tarafıdır. Pergamon Krallığı kurulmadan evvel dorukta güney ve batı tarafı surla çevrili bir kale vardı. MÖ 3. yy. başında, yani Lysimakhos zamanında kale güneye doğru genişletilmiştir. MÖ 281 de onun hazine muhafızı Philetairos (MÖ 281-263) bağımsızlık ilan ederek Pergamon Krallığı'nı kurduğunda kent bu durumda olup, 7 hektarlık bir alanı kapsamaktaydı. Pergamon kralları yönetiminde güney ve güneybatıya doğru kademe kademe büyümüştür. MS 2. yy. da aldığı son hali ile iki parçadan müteşekkildir ki, savunma ve idarenin konuşlandığı doruktaki yukarı kent ile orta yamaçlarda ve eteklerdeki aşağı kent.⁸ Yukarı kentte; saray⁹, tiyatro, garnizon, cephanelik ve dini yapılara¹⁰ yer verilmiştir. Dini yapılarla idari ve askeri yapılar kentin ortasından geçen bir

⁶ Veli Sevin, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 52.

⁷ E. J. Owens, Yunan ve Roma Dünyasında Kent, Çev. C. Bilsel, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 89, 90.

⁸ Aşkıldil Akarca, Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I Şehir ve Savunması, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 83, 84.

⁹ Philetairos, daha sonra da ardılları, birbirine gevşek bağlı, dört saray kompleksi yaptırmışlardır. Günümüzde sadece kat planları duran saraylar, Yunan ev mimarisinde standart olan türde büyük peristil evlerdir: Revaklı açık avlular çevresinde dizili odalar; mozaik zeminler de içeren dekorasyon. Charles Gates, Antik Kentler-Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi, Çev. B. Cezar, KÜY, İstanbul, 2015, s. 387.

¹⁰ Batıya eğimli kademeli teraslar üzerinde yer alan yukarı kentin en dikkat çekici yapısı günümüzde sadece temelleri görülebilen Zeus Sunağı'dır. Sevin, a.g.e., s. 54. Athena kutsal alanı ile yukarı agora arasında yer alan anıtsal sunağın yapımına I. Attalos (MÖ 241-197) döneminde başlanılmış, II. Eumenes (MÖ 197-159) zamanında tamamlanmıştır. Murat Arslan, Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s. 81; Oğuz Tekin, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 148. Sunak başta Zeus ve Athena olmak üzere tüm tanrılara adanmıştır. Kareye yakın planlı (36.4x34.2

ana cadde ile ikiye ayrılmıştır. Halkın oturduğu aşağı kentte ise, büyük mimari kitle olarak; agora, gymnasium, stadion, tiyatro, amfiteyatro, Asklepieion¹¹, Demeter Tapınağı¹², Serapeion

m.) olup, tüm yapı zeminden dört basamak yüksektir ve ortada bulunan yirmi basamaklı anıtsal merdiven adak odasına çıkmaktadır. 113 m. uzunluğundaki frizlerin yüksekliği 2.3 m. dir ki, büyük friz devler ve tanrılar arasındaki mitolojik savaşı (gigantomakhia) anlatır. Yaşar Yılmaz, Anadolu'nun Gözyaşları-Yurtdışına Götürülmüş Tarihi Eserlerimiz, YEM Yayın, İstanbul, 2015, s. 50. Büyük friz gerçekte, II. Eumenes komutasındaki Pergamon Krallığı ile Galat'lar arasında üç yıl süren (MÖ 168-166) ve Pergamon'un zaferi ile neticelenen savaşı simgelemektedir. 1878-1886 yılları arasında Pergamon'da kazılar gerçekleştiren Alman Karl Humann tarafından sunağın mevcut mimari parçaları ve frizleri taşınmıştır. Günümüzde Berlin'de Pergamon Museum'da yeniden kurulmuş hali sergilenmektedir. Bilge Umar, İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 474. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, a.g.e., s. 43-97. Mitchell, sunak ve büyük frizi için; Pergamon krallarına Hellenizm'in savunuculuğunu yakıştıran bir programın zirvesi demektedir. Stephen Mitchell, "Pergamon-Hellenistik Kültür Kenti", Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler, Yay. Haz. J. J. Norwich, Çev. N. Elhüseyni, YKY Yayınları, İstanbul, 2015, s. 48. Bunun yanı sıra yukarı kentin batı kıvrımında yer alan, MÖ 4. yy. dan kalan Athena kutsal alanındaki tapınak kentin en eski dini yapısıdır. Pergamon kendisini Atina'nın kültürel varisi olarak görmesinden dolayı hem koruyucu tanrıça olarak Athena'nın, hem de Atina'daki ana tapınağın belirleyici özelliği Dor nizamının tercih edilmesi uygun bir saygı gösterisi olarak görülebilir. MÖ 2. yy. da üç tarafında stoa'ların inşa edilmesiyle alana biçimsel, kalıcı bir sınır çizilmiştir. Gates, a.g.e., s. 388. Bu stoa'lardan güney satoa'sının gerisinde ise, bağımsız bir yapı olarak karşımıza çıkmayan, Athena kutsal alanına ek olarak yapılmış ünlü Pergamon Kütüphanesi vardır. Ana girişi doğu tarafındaki stoa'da olup, tapınak tarafına yönelmiştir. Kuzey stoa'sının doğu tarafının arka yüzüne dayalı üst kat yüksekliğinde doğu-batı yönünde uzanan yan yana dört oda kütüphaneyi içine almaktadır. Nuray Yıldız, Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri-Mimarileri, İç Düzenleri, Çalışma Sistemleri, Kitapların Yazımı ve Çoğaltılması, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 128-130. Kütüphanenin Athena kutsal alanında yer alması rastlantı değildir. Çünkü, Athena bilimin koruyucusu tanrıçadır. George E. Bean, Eski Çağ'da Ege Bölgesi, Çev. İ. Delemen, Arion Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 52. Kütüphaneyi kurma tasarısı I. Attalos'tan çıkmış, II. Eumenes zamanında kitap toplama ve kütüphane binasına başlama işi gerçekleştirilmiş ve II. Attalos (MÖ 159-138) devrinde ise, bu çalışmalar tamamlanmıştır. Hüseyin Üreten, "Antikçağ Anadolu'sunda Bir Kültür Merkezi Pergamon-Kraliyet Kütüphanesi", Türk Kütüphaneciliği, C 22, S 4, 2008, s. 443. Kütüphane, başka yerlere dağılmış ek kapasitesi ile birlikte, raflarda saklanan 200.000 kitap barındırmakta idi. Gates, a.g.e., s. 389. Pergamon Kütüphanesi'nin rakibi olan İskenderiye Kütüphanesi'nin bulunduğu antik dünyanın neredeyse tek papirüs kaynağı Mısır'dan bu yazı malzemesinin ihracının yasaklanması üzerine, Pergamon deriden yararlanmaya başlamıştır. Günümüzün parşömen'i, adını işte bu Pergamon kağıdı'ndan almıştır. Deri papirüsten daha kalın ve ağır olduğundan, rulo biçiminde sarılmaya uygun olmayıp, sayfalar halinde düzenlemeye müsaitti. Sayfalardan oluşan kitap, yani codex Pergamon'da ortaya çıkmıştır. Pergamon ve İskenderiye arasındaki rekabet Marcus Antonius'un kütüphaneyi VII. Kleopatra'ya (MÖ 51-30) armağan ederek, kitapların Mısır'a taşınması ile noktalanmış, daha sonra kitap sayısı giderek azalmasına karşın, Pergamon Kütüphanesi MS 7. yy. a değin korunabilmiştir. Bean, a.g.e., s. 53, 55. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, a.g.e., s. 128-145.

¹¹ Asklepios hekimlik tanrısı olup, Asklepieion denilen tapınağında barınan hastaları iyileştirdiğine inanılırdı. Antik Çağ'da oldukça fazla olan bu ilk sağlık merkezlerinde büyü ve kehanetin yanında birçok olumlu hekimlik yöntemleride tatbik edilmiştir. En büyük ve ünlü Asklepieion Yunanistan'daki Epidauros'da, Anadolu'daki en

(Mısır Tanrıları Tapınağı / Kızıl Avlu)¹³ yer almaktadır.¹⁴ Kentin su sistemi de oldukça etkileyicidir. Su, bir yüksek basınç sistemiyle, kanallarla kentin üzerinde yer alan dağın zirvesi

ünlüsü ise, Pergamon'da idi. Antik Çağ'ın en büyük hekimlerinden kabul edilen Galenos (MS 129-216), Pergamon'da doğmuş ve yetişmiş, daha sonra Roma'ya giderek orada ünlenmiştir. Kendisinin Asklepieion'un bulunduğu Pergamon'da dünyaya gelmiş olması tıbbi ilgi duymasında önemli rol oynamıştır. Alper Can, Eskiçağ Rehberi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s. 94, 199, 198. 16 yaşında hekim olmaya karar vererek Asklepieion'a yazılmış, daha sonra Epidauros, Smyrna (İzmir) ve İskenderiye'de eğitimine devam etmiş, 27 yaşında Pergamon'a dönmüş, dört yıl sonrada Roma sarayının hekimi olmuştur. Marcus Aurelius (MS 161-180) tarafından "hekimlerin imparatoru" olarak taltif edilmiştir. Ömrünün son yıllarını Pergamon'da geçirmiştir. Kendisinin beş yüzden fazla çalışmasının varlığı bilinmektedir. Hekimliğinin yanı sıra eczacı yanı daha ağır basan bir bilim adamıdır. A. Nedim Atilla ve N. Öztüre, Parşömen-Gravürler ve Fotoğraflarla Bergama'da Değişim, Öztüre Holding Kültür Yayını, İzmir, 2002, s. 27, 29. Pergamon'daki arenada eğitim gören ve dövüşen gladyatörlere hekimlik etmesi mesleğinde tecrübe kazanmasında etkili olmuştur. Michael Grant, The World of Rome, Mentor Book, New York, 1960, p. 147. Çalışmalarında Pergamon Kütüphanesi'ni geniş ölçüde kullanmış olmalıdır. Galenos'un tıp, özellikle anatomi alanında sistematize ettiği bilgiler 16. yy. a kadar geçerliliğini muhafaza etmiştir. Yıldız, a.g.e., s. 144, 145.

¹² Philetairos zamanına tarihlenen tapınak ve sunağı Demeter kutsal alanının batı yarısındadır. Bu alanın kuzey yanı boyunca, batı bölümü bir stoa gibi düzenlenmiş, doğu bölümüne ise, dokuz sıra halinde oturma yerleri yapılmış bir yapı uzanmaktadır ki, Olympos kültü ile güçlü bir rekabet içinde olan Orphizm'in önemli bir öğesini içeren ve çoğunlukla öbür dünya üzerinde yoğunlaşan Eleusis mysterion'larının kutsanmasının izlenmesi için tasarlanmıştır. Bean, a.g.e., s. 58. Söz konusu kültün izleri çok eskiye MÖ 4. yy. a Yunan dünyasının en büyük Demeter Tapınağı'nın bulunduğu Eleusis'e dayanmaktadır. Kültü ile erken zamanlardan itibaren yeraltıyla ilgisi olan bu çiftçi tanrıçasına, tohum atma, ürün alma, tarlaların kış nadasına kutsayıcı bir etkiyle eşlik eden bitkilerin tanrıçası sıfatıyla da tapınılmıştır. Kızı Persephone'nin yılın üçte birini yeraltında geçirmesi zorunluluğu da bu nedenledir. Çünkü, Demeter efsanede olduğu gibi dinde de kızı Persephone'ye sıkı sıkıya bağlıydı ve ikisi birlikte kısaca "Tanrıçalar" olarak adlandırılan bir çift oluşturuyorlardı. Nitekim, Tanrıçalar'ın maceraları onlarla ilgili efsanenin merkezi mitosunu oluşturmakta olup, bu mitosun derin anlamı da Eleusis mysterion'larının sırrında açıklığa kavuşmaktadır. Hüseyin Üreten, "Kyzikos lu Bir Kadın Euergetes: Kraliçe Apollonis", Tarih Araştırmaları Dergisi, C 23, S 36, 2004, s. 254, 255.

¹³ Tapınak, Pergamon'un Mısır'lı tüccarlar için önemli bir ticaret arzı oluşturması dolayısıyla Hadrianus (MS 117-138) döneminde inşa edilmiştir. Dönemin önemli inşaat malzemesi kırmızı tuğlalar kullanılmasından ötürü halk arasında Kızıl Avlu olarak bilinmektedir. Daha sonra St. Jean Kilisesi olarak Hristiyan nüfusun dinsel mekanı olmuştur. Atilla ve Öztüre, a.g.e., s. 51, 53. Dev boyutlu kompleks Mısır tanrılarına, özellikle Serapis'e (Osiris) adanmıştır. Yapısal öğelerin her biri, kült ile ilgili farklı törenlerin yapılmasına izin verecek biçimde tasarlanmıştır. Büyük ön avlu tören geçitleri için sahne oluşturur iken, tapınağın kendisi ikiye bölünmüş, sadece rahiplerin ve külte kabul edilenlerin ayak basabildikleri içteki kutsal alan ile tapımda bulunan kalabalığın toplandığı dışarıdaki alanı içermiştir. İki yandaki kule benzeri elemanların altyapısında saptanan büyük odalar kült içinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Zira, Serapis'in yeraltı ile güçlü bağları ve yeraltı tanrısı Hades ile ortak noktaları vardır. Küçük avlulardaki havuzlar ise, Serapis ve İsis tapımında suyun taşıdığı dinsel anlam ile ilişkilidir. İsis ve Serapis kültüründe su, yıllık taşkınlarla Mısır'a bolluk ve bereket getiren Nil'i simgelemiştir. Bean, a.g.e., s. 61, 62.

Murat Orhun

Hagios Georgios'tan getirilmiş, burada bulunan rezervuarlardan dağıtımını temin edilmiştir. Böylesi dik bir arazide önemli bir sorun olan yağmur suyunu denetim altına almak amacıyla da atık su kanalları yapılmıştır.¹⁵ Su temin sistemi, Roma'nın daha da geliştireceği türde su mühendisliği projelerinin ilk örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶

Büyük İskender'in Granikos zaferi (MÖ 334) sonrası Pergamon Makedonya egemenliğine girmiştir. Pergamon'un yazılı kayıtlarda Anabasis'ten sonra ikinci kez geçmesi neredeyse bir yüzyıl sonraya rastlar. Büyük İskender'in ölümünden sonra, imparatorluk yönetiminde söz sahibi olma mücadelesi veren diadokhoi'den Lysimakhos, İpsos Savaşı'nda Seleukos Nikator'un yanında yer alarak Antigonos Monophtalmos'un yenilmesine neden olmuştur (MÖ 301). Ardından Lysimakhos, Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu zaptı sırasında elde edilen savaş ganimetinden oluşan 25.000 gümüş talantonluk¹⁷ hazinenin 9.000 talantonluk¹⁸ kısmını Pergamon'da koruma altına almıştır. Hazineyi korumak için ise, daha önce Antigonos Monophtalmos'un yanında görev yapan Paphlagonia'dan Tieion'lu (Filyos) Attalos¹⁹ oğlu hadım²⁰ Philetairos'u atamıştır. Philetairos yaklaşık yirmi yıl herhangi bir sorunla karşılaşmadan hazinenin sorumluluğunu taşımıştır. Korupedion Savaşı'nda (MÖ 281) Lysimakhos'un ölmesi ile Seleukos Nikator Küçük Asya'ya ve İndus'a kadar Doğu'nun

¹⁴ Sevin, a.g.e., s. 53, 54.

¹⁵ Owens, a.g.e., s. 89.

¹⁶ Gates, a.g.e., s. 387.

¹⁷ Attika sistemindeki en büyük ağırlık ve para birimi olup, 1 talent ağırlığındaki gümüş=Attika ölçülerine göre 25.92 kg gümüş. Secda Saltuk, Arkeoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 172; Can, a.g.e., s. 413.

¹⁸ Hansen, bu hazinenin 10 milyon dolar değerinde olduğunu hesaplamıştır. Akt. Hasan Malay, "Batı Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması İ.Ö. 133-129", E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, 3, 1987, s. 15.

¹⁹ Adından yola çıkarak Attalos'un Makedonya kökenli biri olduğunu söylemek mümkündür. Philetairos'un annesi ise, Boa isminde Paphlagonia'lı bir kadındı. Malay, a.g.e., s. 15.

²⁰ Çok kalabalık bir cenaze töreni sırasında dadısının kucağında sıkıştırılmaktan dolayı daha bebek iken hadım olmuştur. Strabon, Geographika, XIII.IV.1.

Murat Orhun

egemeni olmuştur.²¹ Seleukos Devleti dış görünüşe bakılınca gücünün doruğunda olmasına karşın, gerçekte Hellenistik Dönem devletleri içinde yapısı en çürük olandı. Zira, devlet içinde çoğu birbirine yabancı, tek devlet içinde yaşamak isteği olmayan pek çok halk vardı. Seleukos Nikator, Lysimakhos'un ölümü sonrası Philetairos'a bir ulak göndererek hazinenin kendisine teslimini istemiştir. Philetairos, onu oyalamış, yönetimini görünüşte Seleukos Nikator adına ve onun bir valisi olarak, yürütmeyi sürdürmüştür. Seleukos Nikator'un Gelibolu Yarımadası'nda Lysimakheia'da (Ekzamil) öldürülmesi üzerine cenazesine sahip çıkarak Pergamon'a getirtip gösterişli bir törenle yaktırmış, küllerini onun oğlu ve ardılı I. Antiokhos Soter'e (MÖ 281-261) yollamıştır. Böylece, Seleukos'lara bağlılığını kanıtlamak istemiştir. I. Antiokhos Soter pek çok sorunla uğraştığından Pergamon ile ilgilenememiş, dolayısıyla, Philetairos, MÖ 263 deki ölümüne kadar kral sanını takınmamış olmakla birlikte, egemenliğini korumuştur. Yönetimi süresince Pergamon'u yeni yapılarla donattığı gibi, komşu bölgelerde, hatta Delos Adası'nda çeşitli hayır işleri yapmış, törenler düzenleterek armağanlar vermiş, herkesle iyi geçinmiştir.²² Kısacası Philetairos ile birlikte Batı Anadolu'da görünüşte Seleukos Devleti kontrolünde yeni bir devlet ve hanedanlık doğmuştur: Pergamon Krallığı ve Attalos Hanedanı.²³

Pergamon tahtında sırasıyla; Hanedan Dönemi (Dynasteia) mensupları: Philetairos (MÖ 281-263) ve I. Eumenes (MÖ 263-241); Krallık Dönemi (Basileia) mensupları: I. Attalos (MÖ 241-197), II. Eumenes (MÖ 197-159), II. Attalos (MÖ 159-138) ve III. Attalos

²¹ Oğuz Tekin, Eski Anadolu ve Trakya-Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 148, 150.

²² Umar, a.g.e., s. 450, 461, 462.

²³ Tekin, a.g.e., 2007, s. 150.

Murat Orhun

(MÖ 138-133) bulunmuş olup²⁴, III. Attalos'a kadar ki kralların dönemlerini ana hatları ele almak gerekir ise:

Hadım olduğu için çocuğu olmayan Philetairos ölünce, yerine kardeşi Eumenes'in aynı adı taşıyan oğlu I. Eumenes geçti²⁵. Bu sırada Sardeis'te (Salihli) bulunan I. Antiokhos Soter, Pergamon'da korunan hazineyi istemiş, I. Eumenes onu bir süre oyalamış, sonunda iki taraf savaş hazırlığına başlamıştır. Pergamon bu mücadelede Batı Anadolu'da Seleukos egemenliğini istemeyen komşu kentlerden ve Seleukos'ların düşmanı Ptolemaios'lar Devleti kralı II. Ptolemaios'dan (MÖ 285-246) yardım sağlamış, ordusunu Galat'lardan²⁶ tutulmuş paralı askerler ile de desteklemiştir.²⁷ II. Ptolemaios, Filistin-Suriye sınırında asker toplayarak

²⁴ M. E. Bosch, Helenizm Tarihinin Anahatları-Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Helenizm Devletleri, Çev. S. Atlan, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1943, s. 184; Malay, a.g.e., s. 14, 24.

²⁵ Philetairos'un iki erkek kardeşi vardı. Büyüğü Eumenes, küçüğü ise, Attalos idi. Eumenes'inde kendi ile aynı isimde bir oğlu vardı. Strabon, Geographika, XIII.IV.2. Philetairos, Lysimakhos tarafından Pergamon'a tayin edildiğinde kardeşi Eumenes'de Amastris'e (Amasra) tayin olunmuştur. Ancak, MÖ 279 da burayı Pontus kralı I. Mithradates'e (MÖ 302-266) terk ederek Pergamon'a dönmüştür. Bosch, a.g.e., s. 40.

²⁶ Galat'lar, kökenleri MÖ 2. bin yıla kadar uzanan, Hint-Avrupa'lı Kelt'lerin soyundan gelen savaşçı bir kavimdir. MÖ 278-77 yıllarında üç büyük kol (Tolistobog, Trokmi, Tektosag) halinde Avrupa içlerine yaptıkları yağma seferi çerçevesinde Makedonya, Yunanistan ve Trakya'nın istilasının ardından Anadolu'ya geçmişlerdir. Uzun bir süre yerleşik hayata kavuşmamış, daha sonra ise, Phrygia'ya, Ankyra (Ankara) dolaylarına (Kızılırmak kavsine) yerleşmişlerdir. Küçük Asya'daki Kelt'lere hem Yunan'lılar hem de Roma'lılar Galat ismini vermişlerdir. Ele avuca sığmaz, savaşçı, yağmacı, terörist bu kavmin; etkileyici fizikleri, özgün silahları, değişik savaş teknik ve taktikleriyle, kralların müttefiki veya onların emrinde paralı askerler olarak Hellenistik Çağ ordularının vazgeçilmez bir unsurunu oluşturduğu ve her şeyden evvel kendi çıkarları doğrultusunda savaşmışlardır. MÖ 2. yy. da Yunan kültürünün etkisinde kalarak belirli sınırlar içinde Yunan'lılaştıran Galat'lar, bu yüzyılın son çeyreğinde aşiret aristokrasisi temeli üzerine kurulu yönetim biçimlerinin değişmesi ve Pontus kralı VI. Mithradates Eupator'un (MÖ 120-63) Galat katliamının tetrarkhia adı verilen yönetim sistemlerinin de değişimini zorunlu hale getirmesi sonucunda Roma tarafından Anadolu ve Akdeniz havzasındaki Hellenistik krallıklarla aynı yönetim sistemine kavuşturulmuşlardır. MÖ 1. yy. da ise, Küçük Asya'da Roma egemenliğinin kökleşmesi ile Roma müttefiki haline gelmiş, bu kez de Roma kültür ve askeri yapısının etkisi altına Roma'lılaştırma süreci geçirmişlerdir. Arslan, a.g.e., s. X, XI, XII, 2, 56. Ayrıca, Phrygia'nın dörtte üçünü oluşturan bölge Galat'ların buraya yerleşimi sonrası Galatia, yani Galat Yurdu olarak anılmıştır. Umar, a.g.e., s. 462. Galatia, kuzeybatıda Bithynia, kuzeydoğuda Paphlagonia, doğuda Pontus, güneydoğuda Kappadokia, güneyde ve batıda da Phrygia bölgeleri ile çevrilidir. Günümüz Ankara, Kırıkkale illerinin yaklaşık tümünü, Çorum, Yozgat ve Amasya illerinin bir kısmını kapsar. Can, a.g.e., s. 199.

²⁷ Umar, a.g.e., s. 466.

Murat Orhun

Seleukos kuvvetini bölmek, donanması ile de Batı Anadolu kıyılarını yağmalamak ve gözetlemek suretiyle Pergamon'a yardım etmiştir. Sardeis yakınlarında cereyan eden savaşta Seleukos Devleti mağlup olmuş, I. Antiokhos Soter bir Galat tarafından öldürülmüştür (MÖ 261). Böylece, Pergamon Krallığı'nın bağımsızlığı kesinlik ve açıklık kazanmıştır. I. Eumenes'in tahta geçtiği zaman basılan sikkelerde tabiliği gösteren Seleukos Nikator tasviri olmasına karşın, bu zaferden sonraki sikkelerde ise, kurucu Philetairos'un tasviri görülmektedir ki, bu durum I. Eumenes'in kesin olarak istiklalini ilan etmiş olduğunun işaretidir. Sardeis zaferi sonrası Pergamon Krallığı'nın sınırları genişleyerek, kendisi için tehlike kaynağı olacak Galat'lara komşu olmuştur.²⁸ Bu nedenle, Galat'lar krallık topraklarına sızarak, hakimiyeti altındaki bölgelere yayılmışlardır. I. Eumenes, birçok Küçük Asya kenti gibi yüklü bir haraç karşılığında Galat akınlarından ve yağma hareketlerinden korunmaya çalışmıştır.²⁹ Onun zamanında krallık güçlenmiş, Pergamon tarım ve imalat alanında refaha kavuşmuş, Hellenistik dünyanın siyasi ve kültürel merkezlerinden biri olmuştur. Ayrıca, döneminde Philetaireia ve Attaleia (Selçikli) isimlerinde iki müstahkem kent kurulmuştur.³⁰

I. Eumenes'den sonra Pergamon Krallığı tahtına Philetairos'un Attalos adındaki yeğeninin oğlu I. Attalos çıkmıştır.³¹ Kendisinin döneminde Galat'lar ve Seleukos Devleti ile savaşılmasının yanı sıra krallığın Roma'nın uydusu olmasına yol açacak yakınlaşmada başlamıştır.³² Pergamon Krallığı üzerinde baskılarını arttıran Galat'lar I. Eumenes'in haraç vermeyi reddetmesi üzerine harekete geçmişlerdir.³³ Galat'ların Tolistobog kabilesi Pergamon

²⁸ Şemseddin Günaltay, Yakın Şark IV I. Bölüm-Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Kırallıkları, TTK Kurumu Basımevi, Ankara, 1951, s. 223.

²⁹ Arslan, a.g.e., s. 79, 80.

³⁰ Tekin, a.g.e., 2008, s. 146.

³¹ Malay, a.g.e., s. 24.

³² Umar, a.g.e., s. 466.

³³ Mehmet Özsait, "Anadolu'da Hellenistik Dönem", Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, C 2, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982, s. 298.

Murat Orhun

üzerine yürümüş, Kaikos yakınında Nakrasa'da (Kırkağaç) yapılan savaşta Galat'lar mağlup edilmiştir (MÖ 241). Fakat, bunun öcünü almak için hazırlanan Tolistobog'lar diğer bir Galat boyu olan Tektosag'lar ile birleşmişlerdir. Ayrıca, Seleukos Devleti'nin Anadolu'nun batısındaki topraklarında kardeşi II. Seleukos'a (MÖ 246-225) isyan ederek, krallığını ilan eden Antiokhos Hieraks da Pergamon'u ele geçirmek düşüncesiyle bu iki Galat boyu ile hareket etmiştir. Bu savaşın başlangıcında iki Galat kabilesi Antiokhos Hieraks'ın paralı askerleri idiler. Pergamon'u kuşatan Antiokhos Hieraks, I. Attalos'un direnişini kırmayı başaramadı ve kuşatmadan vazgeçti. Lakin, kuşatmanın kaldırılmasını istemeyen Galat'lar bağımsız hareketle Pergamon yakınındaki Aphrodision'a (Aphrodit Tapınağı) saldırdılar. Tapınak yakınında I. Attalos'a ikinci kez yenilmekten kurtulamayarak krallık topraklarını terk ettiler (MÖ 238).³⁴ Galat'lara karşı kesin bir zafer kazanan I. Attalos soter (kurtarıcı) ve basileus (kral) ilan edilmiş³⁵, yenginin anısını ebedileştirmek için, hem yıllık bir festival düzenlemiş, hem de Pergamon sanatının şaheseri sayılan Zeus Sunağı'nı inşa ettirmeye başlamıştır.³⁶ Ancak, I. Attalos'un başarıları Seleukos komutanı Akhaios'un başarıları ile gölgenmiş, Akhaios Pergamon topraklarının bir kısmını almayı başarmış, hatta Seleukos kralı III. Antiokhos'un (MÖ 223-187) üzerine yürümeye niyetlenmiştir. MÖ 218 de I. Attalos kaybettiği toprakları geri alarak Kuzeybatı Anadolu'da kontrolü tekrar sağlamıştır. III. Antiokhos'un, Akhalios'u Sardeis'te kuşatarak onu öldürmesi ile de Pergamon Akhalios'tan kurtulmuştur (MÖ 214).³⁷ Böylece, III. Antiokhos Anadolu'daki Seleukos toprakları üzerinde egemenliğini tekrar kurmuştur. Bundan sonra I. Attalos ile III. Antiokhos arasında etkin bir düşmanlık olmadığı görülmektedir. I. Attalos bu esnada Roma ile dostça ilişkilere girmek

³⁴ Mehmet Ali Kaya, Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi, İlya Yayınevi, İzmir, 2009, s. 72.

³⁵ Böylece, Pergamon Krallığı'nda Dynasteia kapanmış, son kral III. Attalos'un ölümüne kadar sürecek olan Basileia başlamıştır. Malay, a.g.e., s. 26.

³⁶ Arslan, a.g.e., s. 81.

³⁷ Tekin, a.g.e., 2007, s. 150, 151.

Murat Orhun

üzeredir.³⁸ Küçük Asya devletleri içinde Roma ile ilk defa ittifak yapan devlet Pergamon Krallığı'dır ki, krallığın daha sonraki yükselişi, bu ittifaka bağlı kalması ile mümkün olmuştur. I. Attalos kuvvetli müttefikine dayanarak bütün Küçük Asya'yı idaresi altında toplamaya ve krallığını Doğu Akdeniz'in birinci devleti haline sokmaya karar vermişti.³⁹ Kendisi için en büyük tehlikelerden birisi Pergamon Krallığı topraklarında gözü olan Makedonya kralı V. Philippos (MÖ 221-179) idi.⁴⁰ Bu açıdan Roma ile Makedonya Krallığı arasındaki I. Makedonya Savaşı'nda (MÖ 215-205) I. Attalos Yunanistan'a sevk ettiği ordu ve donanması ile Roma'nın yanında yer almıştır. Bithynia kralı I. Prousius'ın (MÖ 229-182) Pergamon'u tehdidi üzerine bu kuvvetin geri çekilmesiyle zaten aynı anda Kartaca'lı Hannibal⁴¹ ile savaş yürütmekte olan Roma, V. Philippos ile barış yapmak zorunda kalmıştır (MÖ 205).⁴² MÖ 201 de Rhodos'un desteği ile I. Attalos, Khios (Sakız Adası) açıklarındaki deniz savaşında V. Philippos'u yenilgiye uğratmasına rağmen büyük kayıp vermiştir. Buna

³⁸ David Magie, Anadolu'da Romalılar I, Çev. N. Başgelen ve Ö. Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 22. Pergamon Krallığı ile Roma birlikteliğinin sembolik manada büyük ve derin bir önemi olan hadise MÖ 204 de cereyan etmiştir. Resmi bir görev ile Anadolu'ya ilk ayak basan Roma'lular olan beş senatörden müteşekkil bir heyet, I. Attalos'tan, Phrygia Pessinus'taki (Ballıhisar) ana tanrıça Kybele'nin gökten düştüğüne inanılan şekilsiz siyah renkli kutsal taşı Roma halkına vermesini rica etmişler ve bu istek yerine getirilmiştir. Roma'da Kybele'ye, Magna Mater (Büyük Ana), Mater Deum (Tanrılar Anası) olarak tapınılmış, Palatinus Tepesi'nde adına bir tapınak yapılarak tanrıçayı temsil eden taş buraya yerleştirilmiştir. Bosch, a.g.e., s. 83, 84. Yunan kolonisi Cumae'den Roma'ya getirilen, tanrı Apollon tarafından esinlendiği düşünülen Sibylla kehanet kitapları, Roma'nın başı derde girdiği büyük olaylarda kurtarıcı olarak danışılan kitaplardır. MÖ 204-205 yılları arasında, Roma-Kartaca savaşının en bunalımlı dönemi yaşanırken bu kitaplara başvurulmuş, kitapların yanıtları doğrultusunda, Kybele kültürünün Pessinus'tan Roma'ya aktarılması sağlanmıştır. Çiğdem Dürüşken, Roma Dini, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003, s. 21, 23.

³⁹ Bosch, a.g.e., s. 85.

⁴⁰ Tekin, a.g.e., 2008, s. 146.

⁴¹ Roma ile Kartaca arasında gerçekleşen II. Pön Savaşı'nda (MÖ 218-201) İtalya Yarımadası'nın ortalarına kadar ilerlemesine karşın, Roma'nın müttefikleri ile bağını kıramayarak, Zama Savaşı'nda (MÖ 202) Roma'ya boyun eğmek zorunda kalan, Antik Çağ'ın en büyük askeri önderlerinden sayılan Kartaca'lı komutandır. Zama sonrası önce III. Antiokhos'a, ardından I. Prousius'a sığınan Hannibal, Roma müttefiği olan Pergamon Krallığı'nın Bithynia Krallığı ile mücadelesinde I. Prousius'a yardım etmiş, Roma'ya teslim edileceğini anlayınca da kendini zehirleyerek intihar etmiştir (MÖ 183). Can, a.g.e., s. 216, 217.

⁴² Umar, a.g.e., s. 467.

Murat Orhun

karşın, Rhodos ve Pergamon ittifakı Makedon kralı zor durumda bırakmış, Roma bu ittifakın yardımıyla karşı hamleye geçmiş ve II. Makedonya Savaşı (MÖ 199-197) başlamıştır.⁴³ Thessalia'da Kynoskephalai'de V. Philippos ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.⁴⁴ Daha önce ordularını daima kendisi idare eden I. Attalos bu zaferden önce rahatsızlanmış ve Pergamon'a dönmek zorunda kalarak 72 yaşında ölmüştür (MÖ 197).⁴⁵ I. Attalos, zamanının iki büyük devleti olan doğuda Seleukos, batıda da Roma'ya karşı akıllı bir siyaset ile Pergamon Krallığı'nın varlığını korumuş, gücünü ve nüfuzunu arttırmayı başarmıştır.⁴⁶

I. Attalos'tan boşalan Pergamon tahtına büyük oğlu II. Eumenes geçmiş, o da Roma'nın yanında yer alarak babasının politikasını devam ettirmiştir. MÖ 190 da Pergamon Krallığı ve Roma birleşik ordusu, Sipylos yakınındaki Magnesia'nın (Manisa) kuzeyinde III. Antiokhos'un ordusunu bozguna uğratmayı başarmış, Seleukos kralı savaş alanından kaçmak suretiyle canını kurtarmıştır.⁴⁷ Savaşta, II. Eumenes'in kardeşi ve ardılı II. Attalos'ta aktif olarak bulunmuştur.⁴⁸ Magnesia Savaşı, Anadolu'daki Seleukos egemenliğine ebediyete kadar son vermiştir. Bir yıl sonra Apameia'da (Dinar) imzalanan antlaşma ile III. Antiokhos, ötesinde Kappadokia Krallığı'nın bulunduğu, Toroslar'ın kuzeyinde ve Kızılırmak orta kavsinin batısında yer alan tüm yerlerde hak iddia etmekten vazgeçmek zorunda kalmıştır. Böylece, galiplerin eline geniş bir arazi geçmiş, fakat Roma bundan kendisi için hiçbir şey almamıştır. Zira, Roma Anadolu'nun yönetimini üzerine almak yerine, Seleukos Devleti ile arasında, kendisine sadık bir müttefik olacak, onayını almadan hiçbir politikaya girişmeyecek güçlü bir tampon devlet yaratma yoluna başvurmuştur ki, Batı Anadolu Roma çıkarına göre

⁴³ Tekin, a.g.e., 2007, s. 151.

⁴⁴ Özsait, a.g.e., s. 299.

⁴⁵ Bosch, a.g.e., s. 90.

⁴⁶ Günaltay, a.g.e., s. 230.

⁴⁷ Magie, a.g.e., s. 35, 39, 40.

⁴⁸ Umar, a.g.e., s. 469.

Murat Orhun

yönetilecek, ancak yönetimden dolayı sorumluluk Roma'yı bağlamayacaktır. II. Eumenes'in, Roma'nın gerçek amacını sezememiş olması olasıdır.⁴⁹ Bununla birlikte, Magnesia zaferi ve Apameia Antlaşması sonrası Pergamon Krallığı Anadolu'da en güçlü devlet konumuna gelmiş⁵⁰, o güne değin Seleukos Devleti'ne yakınlık politikası güden Kappadokia Krallığı, Pergamon ile dostluk tesis etmiş, bunun bir nişanesi olarak Kappadokia kralı IV. Ariarathes (MÖ 220-163), kızı Stratonike'yi II. Eumenes'e vermiştir⁵¹. Bu kraliçe, son Pergamon kralı III. Attalos'un annesidir. Apameia Antlaşması Mysia'nın tümüyle Pergamon Krallığı'na bırakılmasını öngörüyordu. Oysa, Mysia'nın doğu bölümünde I. Prousius'ın gözü vardı. Bu nedenle Bithynia Krallığı Pergamon'a savaş açtı (MÖ 186). Galat'lardan da yardım alan Bithynia, Lopadion'un (Uluabat) doğusunda yenilmesine karşın, III. Antiokhos'tan kaçarak I. Prousius'a sığınan Hannibal idaresindeki donanması Çanakkale Boğazı'nı kapatarak Pergamon donanmasını bozguna uğrattı. Boğazın kapalı kalmasının ticari açıdan Rhodos'u etkilemesi, Rhodos'un Roma'dan duruma el koymasını istemesi üzerine Roma devreye girdi ve I. Prousius eski sınırlarına dönmek zorunda kaldı. II. Eumenes döneminin önemli bir safhasında Pergamon'un Galat'lar ile olan mücadelesidir. Pergamon kralı Galat'lar ile MÖ 197, 183 ve 168-166 yıllarında üç kez karşı karşıya gelmiş ve bunların hepsinden galip çıkmayı başarmıştır. Bu savaşlardan ikincisi ise, yeni bir savaşın kıvılcımı olmuş, sınırlarını batıya yaymak isteyen Pontus kralı I. Pharnakes (MÖ 185-169), Pergamon'un Galatia'da

⁴⁹ Magie, a.g.e., s. 40, 41.

⁵⁰ Apameia Antlaşması sonrasında yapılan düzenlemeler ile Pergamon Krallığı en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Bazı hesaplamalara göre, krallığın Aigina ve Andros Adaları da dahil olmak üzere 173.000 km² lik bir alana yayıldığı ve bu sınırlar içinde yaklaşık 5.5 milyon kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Batı Anadolu ve Trakya Pergamon ile Rhodos arasında paylaştırılmış gibiydi. Bu durum, Roma'nın Asya Eyaleti'ni kurmasına kadar sürmüştür. Malay, a.g.e., s. 90, 91.

⁵¹ Kappadokia Krallığı'nda siyasi evlilikler iki önemli şekilde gerçekleşmiştir. Komşularla kızları ya da oğulları evlendirerek akrabalık kurma ilk temel siyaseti oluşturmuştur. İkinci aşamada ise, komşulara nüfuz ederek ittifakların etkin gücü olmak amaçlanmıştır. Böylece, iç ve dış siyasetteki konum pekiştirilerek, krallığın

Murat Orhun

egemenlik kurmasından rahatsızlık duyarak harekete geçmiştir. Ancak, II. Eumenes, Bithynia kralı II. Prousius (MÖ 182-149) ve Kappadokia kralı IV. Ariarathes'in ortak saldırısını durduramayarak barış istemek zorunda kalmıştır (MÖ 179). Aynı yıl Makedonya Krallığı tahtına geçen II. Perseus (MÖ 179-168) Roma'ya karşı savaş hazırlığına başlamış idi. Makedonya kralının amaçlarını sezen II. Eumenes Roma'ya gitmiş, orada büyük saygı görmüş, gizli Senato toplantısına katılarak Roma'yı uyarmıştır (MÖ 172). Dönüş yolculuğunda ise, Delphoi'de II. Perseus tarafından tertip edilen bir suikast girişiminden ağır yaralı olarak kurtulmayı başarmıştır.⁵² Bunun üzerine Roma harekete geçince III. Makedonya Savaşı (MÖ 171-168) patlak vermiştir. Savaşın ilk safhasında II. Eumenes ve kardeşi II. Attalos sayesinde Roma ordusu hezimetten kurtulmasına rağmen, Roma'lı komutan Marcus Philippus başarısızlığının faturasını Pergamon'a kesince, bu durum Roma Senatosu üzerinde derin bir tesir bırakmış, Pergamon'un Roma nezdinde itibarı zedelenmiştir. Daha sonra ise, Roma ordusunun yeni komutanı Aemilius Paullus, Pydna önünde II. Perseus'u bozguna uğratarak tutsak almış, bunun sonucunda da Makedonya Krallığı yıkılmıştır (MÖ 168).⁵³ Gerçekte ise, Roma, Pergamon'un daha fazla güçlenmesini istememiş, el altından Galat'ları kıskırtmış, hatta II. Eumenes'in Roma-Pergamon ilişkisini düzene koymak için Roma'ya gönderdiği kardeşi II. Attalos'a, II. Eumenes'e karşı ayaklanmasını dahi teklif etmiştir.⁵⁴ II.

istikrarlı bir politika izlemesi hedeflenmiştir. Salih Soslu, "Kappadokia Krallığı'nda Siyasi Evlilikler ile Kurulan İttifaklar", CAD, C 36, S 61, s. 11, 12.

⁵² Umar, a.g.e., s. 469-472, 474. II. Attalos, bu suikast girişimi sonucu II. Eumenes'in öldüğünü zannederek, onun eşi Stratonike ile evlenmiştir. Kaderin cilvesi II. Eumenes canlı olarak geri döndüğünde ise, II. Attalos krallığı tekrar ona devretmek istemiş, lakin II. Eumenes durumu olgunlukla karşılayıp en ufak bir utanç ve kuşku duymadan hem eşini hem de tahtını kardeşine bırakmıştır. Diğer taraftan II. Attalos, II. Eumenes öldüğünde, Stratonike'nin II. Eumenes'ten doğan hiçbir çocuğuna bakmak istememiştir. Yalnızca kardeşinin erkek çocuğu olan III. Attalos'u büyütmüş, eğitmiş ve ölmeden önce ona taç giydirerek kendisinden sonra kral olacağını ilan etmiştir. Muzaffer Demir, "Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos'un Vasiyeti", Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler, C 1, İzmir, 2011, s. 17.

⁵³ Bosch, a.g.e., s. 100-102.

⁵⁴ Özsait, a.g.e., s. 301.

Murat Orhun

Attalos bu ihanet teklifini red etmiştir. Ardından II. Eumenes kendi açısından itimsizliği ortadan kaldırmak için bizzat Roma'ya gitmiş, lakin Brundisium'da karaya çıkar çıkmaz kendisine Roma'yı terketmesi şeklindeki Senato emri bildirilmiş, bu sert muamele karşısında Pergamon'a geri dönmüştür (MÖ 167).⁵⁵ Galat'lara karşı son savaşında Pergamon kralının muzaffer olmasına karşın, sınırlarından çıkmaması şartıyla Roma'nın Galat'lara bağımsızlık vermesi, asıl oyun kurucunun Küçük Asya'da uyguladığı siyasetin açığa çıkması açısından dikkat çekicidir.⁵⁶ Kuşkusuz Roma açısından, Makedonya Krallığı'nın saf dışı kalması da müttefik Pergamon'un gözden düşmesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte, Yunan kentleri Hellenizm'in önderi olarak selefının politikasını benimseyen II. Eumenes'e değer vermişler, Roma-Pergamon ilişkisinde Roma sert davrandıkça Pergamon'a daha da yaklaşmışlardır.⁵⁷

II. Eumenes ölünce yerine 61 yaşındaki kardeşi II. Attalos geçti (MÖ 159).⁵⁸ II. Eumenes'e pek bağlı olan II. Attalos, Philadelphos olarak anılmıştır, yani kardeş sever.⁵⁹ Kendisi, krallığın bekası ve huzurunun, II. Eumenes zamanındaki acı tecrübelerden hareketle, Roma'ya karşı açık bir dostluk ve bağlılık siyaseti ile mümkün olabileceğinin farkında idi.⁶⁰ II. Attalos'un, iktidara gelişinden sonra, tartışmalara yol açabilecek tüm sorunlar ile ilgili bilgi vermek için Roma'ya elçiler göndereceğini, bununla beraber, kendi savunması için önlemler almak suretiyle gereksinimini karşılayacağını deklare etmesi, Roma ile sıkı ilişkilere doğru belirgin bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aynı zamanda Pergamon'un, Roma'nın gücüne daha çok boyun eğmesi anlamına da gelmektedir. Ancak, kendisinin Roma'ya itaatkar oluşu, Roma çıkarlarını ilgilendirmeyen bölgelerde askeri uğraşlara girmesini de

⁵⁵ Bosch, a.g.e., s. 102, 103.

⁵⁶ Özsait, a.g.e., s. 301.

⁵⁷ Magie, a.g.e., s. 47, 49, 50.

⁵⁸ Tekin, a.g.e., 2008, s. 149.

⁵⁹ Umar, a.g.e., s. 474.

⁶⁰ Günaltay, a.g.e., s. 243, 245.

Murat Orhun

önlememiştir. Pamphylia'nın bir kısmını ele geçirmesi Roma'nın itirazı ile karşılaşmadan gerçekleşmiş, burada kurmuş olduğu Attaleia (Antalya) kenti sayesinde Akdeniz sahilinde bir liman elde etmiştir.⁶¹ Roma ile gerginlik yaşadığı hadise ise, Kappadokia Krallığı yönetiminin kardeş olan V. Ariarathes (MÖ 163-130) ile Orophernes arasında pay edilmesini savunan Roma görüşüne karşı V. Ariarathes'i destekleyerek Orophernes'i devre dışı bırakması olmuştur.⁶² Pergamon Krallığı MÖ 157 yılında da II. Prousius tarafından istilaya maruz kaldığında iki yıllık bir gecikme ile Roma duruma müdahil olarak Bithynia kralını tazminat ödemeye zorlamıştır.⁶³ Böylece, Pergamon Krallığı'nda işgal ettiği topraklardan çekilmesi sağlanmış, fakat Pergamon'un gerçekte rıza göstermediği Galatia'nın bağımsızlık statüsü korunmuştur. Buna karşı da Roma Galat'ları kışkırtmaktan vazgeçmiştir.⁶⁴ Beş yıl sonra, yani MÖ 149 da II. Attalos'un desteğini alan II. Nikomedes'in (MÖ 149-127), babası II. Prousius'ı tahtan indirerek kral olması ile birlikte Pergamon ve Bithynia Krallıkları arasındaki uzun husumet sona ermiştir.⁶⁵ Roma, Yunan kentlerinin çeşitli bahanelerle aralarında savaşarak her defasında arabuluculuk yapmak üzere kendisini davet etmeleri karşısında MÖ 148 de Orta Yunanistan'ı işgal, diğerlerine ibret için de Korinthos'u tahrip etmiştir. Akhaia Birliği'ni dağıtarak kentlerin bir kısmı tabiiyetine dahil etmiş, Atina ve Sparta ile de dostluk antlaşması yapmıştır.⁶⁶ Böylece, Yunanistan başlı başına bir eyalet haline getirilmemesine rağmen,

⁶¹ Magie, a.g.e., s. 57, 58. II. Attalos'un, Attaleia'nın yanı sıra kurmuş olduğu çok sayıdaki kentin arasında Philadelphia'nın (Alaşehir) ayrı bir yeri ve önemi vardır. Sık sık depremlere tanık olmasına karşın, Tmolos (Bozdağ) eteklerindeki şehrin Sardeis'ten Phrygia'ya giden işlek yolun üzerinde bulunması gelişimini hızlandırmış, tapınakları ve festivalleri ile ün kazanmıştır. Malay, a.g.m., s. 24.

⁶² Tekin, a.g.e., 2007, s. 152.

⁶³ Magie, a.g.e., s. 58.

⁶⁴ Günaltay, a.g.e., s. 244, 245.

⁶⁵ Magie, a.g.e., s. 58, 59.

⁶⁶ Sabahat Atlan, Roma Tarihinin Ana Hatları-Kısım I Cumhuriyet Devri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 100.

Makedonya Eyaleti'nin idaresi altına girmiştir.⁶⁷ Bu hareket esnasında II. Attalos Roma'ya yardım için ordu göndermiştir.⁶⁸ II. Attalos, yirmi bir yıllık saltanatı sonrasında 82 gibi ileri bir yaşta MÖ 138 de ölmüştür.⁶⁹

III. Attalos ve Bağışı

II. Attalos'un ölümünden sonra yerine geçen yeğeni III. Attalos Pergamon tahtında beş yıl süreyle en kısa kalan kraldır. Sarayında içine kapanık bir şekilde yaşamını sürdürmüştür. Kendisinin en bilinen icraatı Pergamon Krallığı'nı Roma'ya vasiyetidir.⁷⁰ Philameter, yani anne sever lakaplı⁷¹ III. Attalos'un, botanik, zooloji, tıp, farmakoloji ve metalurji sahalarında incelemeler yaparak eserler verdiği bilinmekte olup⁷², Varro, Columella, Genç Plinius ve

⁶⁷ Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 1984, s. 487.

⁶⁸ Umar, a.g.e., s. 476.

⁶⁹ Magie, a.g.e., s. 60, 61.

⁷⁰ Tekin, a.g.e., 2008, s. 149.

⁷¹ III. Attalos, adı Yunanca'da "ordunun zaferi" ya da "gücün zaferi" anlamına gelen annesi Stratonike'ye hastalık derecesinde düşküdü. Bu nedenle Philameter diye anılmıştır. Sefa Taşkın, "Pergamon Kadınları", Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler, C 1, İzmir, 2011, s. 139, 140. III. Attalos'un Pergamon'a yazmış olduğu, annesi tarafından kurulmuş olan Zeus Sabazios kültüne değinilen, MÖ 135 yılına tarihlenen bir mektup; annesine olan bağlılığını ve de dinsel konulara ilgi duyan bir haleti ruhiyeye sahip olduğunu göstermektedir: "Tüm kadınların en dindarı olan ve gerek babama ve gerekse bana karşı büyük bir sevgi besleyen ve başta Zeus Sabazios olmak üzere tüm tanrılara karşı büyük bir saygı duyan annem, Kraliçe Stratonike, her işimizde ve birçok tehlikeli durumda bizim yanımızda yer alan ve bize destek veren Tanrı Zeus Sabazios'u eşsiz bir kutsal varlık olarak kentimize getirmiş olduğundan; onun büyük tanrısal gücünü gösteren belirtilerden dolayı Zeus Sabazios (kültünü) Athena Nikephoros tapınağında kurmağa karar vermiş bulunmaktayız. Çünkü buranın, Zeus Sabazios için uygun ve ona layık bir yer olduğunu düşündük ve halkın huzurunda, uygun yer ve zamanda bu tanrı için düzenlenecek kurban törenleri, toplantılar ve ayinler konusunda gereken emirleri verdik...". Malay, a.g.e., s. 86, 87.

⁷² III. Attalos'un en büyük uğraş alanı, kraliyet bahçesinde şifalı ya da zehirli bitkiler yetiştirmek idi. Örneğin, bu otlar arasında bulunan polemonion (kediotu) bitkisine, krallığın kurucusunun anısına philetairis adı verilmişti. Ancak, bu işi zaman zaman çok ileri götürmekte ve zehirli otlardan hazırladığı bazı ilaçları arkadaşlarına armağan olarak gönderebilmekteydi. Galenos, her türlü zehirli bitki ile ilgilendiğini, lakin hazırladığı panzehirleri sadece ölüme mahkum tutuklular üzerinde denediğini, bunu da suç saymadığını yazmaktadır. Çıbanlara iyi gelen bir merhem ile hazım bozukluklarını gideren bir diyet hazırlamış olması, onun bu çalışmaları

Murat Orhun

özellikle Galenos kendisinin çalışmalarından ciddiyet ve saygı ile söz etmektedirler.⁷³ Krallık dönemi, dış ilişkiler yönünden, Bithynia ile kısa süren bir savaş dışında durgun geçmiştir. Devlet işleriyle pek ilgilenmemiş ve yönetimi güvendiği kişilere bırakmıştır.⁷⁴ Pergamon'un bu son kralı ile Roma arasındaki ilişkiler ise, selefi zamanındaki gibi yine oldukça iyidir.⁷⁵ Kaynaklardan öğrenebildiğimiz kadarı ile III. Attalos'un, krallığı sırasında Roma ile kurduğu tek ilişkisi, Numantia'daki P. Cornelius Scipio Aemilianus'a İspanya'daki savaşlarda elde ettiği başarılarından ötürü gönderdiği hediyelerdir. Kralın bu Roma'lı devlet adamı ile tanışıklığı muhtemelen MÖ 140 da gerçekleşen, Doğu'daki kentlerin ve krallıkların ziyaret edilip durumlarının öğrenildiği ve mevcut dostlukların yenilendiği Roma elçilik turunda başlamıştır.⁷⁶

sırf eziyet maksatlı yaptığını söylemeyi güç kılmaktadır. Kralın diğer merakları arasında her türden hayvan ve özellikle böcekler üzerinde inceleme yapmak, bağcılık, zeytincilik vb. tarımsal etkinliklerde ilginç yöntemler geliştirmek de vardı. Ömrünün son yıllarında ise, bitki ve hayvanlar üzerindeki çalışmaları terkederek, çeşitli madenlerden heykeller yapmaya başlamış idi. Bunların ne kadarının doğru olduğunu bilemesek de, Ortaçağ'da dahi dönemin yazarları tarafından bu tuhaf kişilikli kraldan bahsedilmiş olması dikkate değerdir. Malay, a.g.e., s. 88, 89.

⁷³ C. Habicht, "The Seleucids and Their Rivals", CAH, Vol. 8: Rome and the Mediterranean to 133 B.C., Cambridge University Press, 1989, p. 376, 377. III. Attalos'un saltanatı, günümüze ulaşan ve doyurucu olmayan yetersiz anlatımlarla bir kan dökme silsilesi olarak gösterilmektedir. Buna göre, amcasını zehirleyerek tahtı ele geçirmesinin ardından kendisine komplolar hazırlamakta buldukları ve hem Stratonike'nin hem de nişanlısı Berenike'nin ölümüne neden oldukları suçlamasıyla akrabalarını astırmıştır. Yine, babasının dostlarının etkili olanlarının sadakatinden kuşkulananarak onları iktidardan uzaklaştırmış ve hatta çoğunu aileleri ile birlikte öldürmüştür. Bunların tamamen gerçek olması mümkün görünmemektedir. Stratonike ve Berenike'nin ölümünden dolayı akrabalarını öldürdüğüne inanmak güçtür. Zira, kraliçe III. Attalos'dan kısa bir süre önce ölmüş olup, yakın akrabası da mevcut değildir. Tahta çıktığında selefi üzerinde olumsuz etki yapmış Philopoimen gibi kişileri iktidardan uzaklaştırmayı gerekli görmesi ve bu yüzden sarayın içinde güçlü bir grubun bertaraf edilmesi olanak dahilindedir. Elaia (Kazıkbağları) yakınlarında ele geçen ve kendisinin onurlandırıldığı bir yazıt, halkın kendisinden nefret ederek yerine başka birisinin kral olmasını istediği şeklindeki görüşü düzeltmektedir. Magie, a.g.e., s. 63-65, 157.

⁷⁴ Umar, a.g.e., s. 476.

⁷⁵ III. Attalos daha küçük yaşlarda iken MÖ 152 de Roma'ya gitmiştir. Onun bu ziyareti, kuşkusuz amcası II. Attalos'un Roma-Pergamon dostluğunu yeniden canlandırma politikasının bir parçasıdır. Malay, a.g.e., s. 85.

⁷⁶ Murat Tozan, Roma'nın Anadolu'daki Egemenlik Politikası-Kentler ve Bağımlı Krallıklar (İ.Ö. 133-İ.Ö. 89), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 61, 63.

III. Attalos, Berenike'nin ölümünden sonra, soyunun son temsilcisi olmuş, yaşayan yegane akrabaları kraliyet kanından olmayan uzak kuzenleri ve II. Eumenes'in gayrimeşru oğlu Aristonikos⁷⁷ kalmıştır. Bu nedenle, krallığı sonunda kimin alacağı konusu kendisi için güç bir sorun teşkil etmiş olmalıdır. Genel bir özgürlük ilanı kaos ile sonuçlanabilir, güçlü merkezi bir kralın yokluğu da kendilerini kentlerin ya da bölgelerin egemenleri yapacak ve oturanlar üzerine baskı, hatta zulümle saltanat sürecektir maceracıların, yerel tiranların doğmasına izin verebilirdi. Bunlardan bir çoğu İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra kendini göstermişti. Ayrıca, Seleukos'ların bertaraf edilmesinden sonra liderlik ve korunma için Pergamon'a bakmaya alışmış Yunan kentleri vardı. Bu kentler için tiranlardan da büyük tehlike, kontrol edici bir gücün olmadığı durumda, Yunan dünyasında çok sık görülen yurttaşlar arası parti sürtüşmeleri, yani aristokratlar ve demokratlar arası çatışmaların çıkabilme olasılığı idi. Bundan dolayı, sadece topraklarına bir varis bulma değil, aynı zamanda Batı Anadolu'yu sürtüşme ve düzensizlikten korumak için bazı yollar bulmak III. Attalos için gerekiyordu. Seleflerinin deneyimleri egemen gücün nerede bulunduğunu ve durumu kontrol edebilecek tek yönetimin Roma olduğunu göstermişti. Bu nedenle, sorunun apaçık çözümü, Pergamon'un kraliyet mülkünün⁷⁸ ve bununla birlikte, Batı Anadolu egemenliğinin Roma'ya vasiyetle bırakılmasıydı.⁷⁹

⁷⁷ Aristonikos'un kimliğine ilişkin bilgiler kesin değildir. Birçok antik yazar onun II. Eumenes'in, Ephesos'lu bir müzisyen kadından evlilik dışı doğan oğlu olduğunu yazarlarken, sarayla hiçbir ilişkisi olmayan, sıradan bir kimse olduğunu belirtenler de mevcuttur. Malay, a.g.e., s. 130.

⁷⁸ Pergamon Krallığı içinde yer alan bağımsız kent, tapınak ve az sayıdaki özel mülkiyet dışında, ülkedeki tüm topraklar kralın kişisel mülkü sayılıyordu. Kral dilerse bu toprakları satar, işletir, birine armağan eder veya buralarda koloni ya da kentlerin kurulmasına karar verebilirdi. Bu nedenle, krallığa bağımlı olan kentlerin ödedikleri vergiler bu toprakların kira bedeliydi. Kraliyet toprakları, "basilikoi laoi" adı verilen ırgatlar tarafından işletilmekteydi. Bu ırgatları kölelerden ayıran en belirgin fark, onların birer eve, bazı tarım araçlarına ve hayvan sürülerine sahip olma hakları idi. Bunlar, elde ettikleri ürünün önemli bir kısmını krallığa devretmek zorunda idiler. Malay, a.g.e., s. 118, 119.

⁷⁹ Magie, a.g.e., s. 66-68. III. Attalos'un niçin böyle bir tasarrufta bulunduğu dair farklı bakış açılarında mevcuttur. Rostovtzeff; bu vasiyetin devlet ve çalışan sınıflar arasında bir çatışmayı önlemekle ilgili kralın

Roma, III. Pön Savaşı (MÖ 149-146) sonunda Kartaca'yı tümüyle yok ederek orada Afrika Eyaleti'ni, aynı yıl Doğu'da önemli bir güç olan Korinthos'u tahrip ederek Makedonya Eyaleti'ni kurmuş (MÖ 146), bu gelişmeler sonunda da tüm Akdeniz havzasının artık yalnızca kendisine ait olduğuna inanmaya başlamış idi.⁸⁰ Ardında bir veliaht bırakmaksızın MÖ 133 de ani bir şekilde ölen⁸¹ kral III. Attalos'un, krallığını vasiyetname yoluyla Roma'ya bıraktığının ortaya çıkması Roma'nın Anadolu'daki egemenlik politikasında yeni bir aşamanın başlangıcı oldu.⁸² Tarihsel koşullar artık Roma'nın Anadolu'ya yayılması için elverişli nitelikli bulunuyordu.⁸³

İçeriği elimizde olmamakla birlikte, antik edebi kaynakların⁸⁴ yanı sıra epigrafik belgelerde⁸⁵ vasiyetnameye ilişkin ifadelerin bulunması bu vasiyetnamenin gerçekten var olduğunu kanıtlamaktadır.⁸⁶ III. Attalos doğrudan Roma halkını mirasçısı olarak

arzusundan ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Mommsen; ya kralın uyruklarının delice kininden ya da Roma'nın fiili egemenliğinin tanınmasından doğmuş olarak açıklamıştır. Last; Mommsen'in ikinci görüşünü kabul etmektedir. Foucart; III. Attalos'un amacının Aristonikos'u tahta geçmekten alıkoymak olduğu fikrine sahiptir. Greenidge; kralın tahta hiçbir halef istemeyecek kadar kıskanç ve Roma'nın gerçek gücünün doğrudan ya da dolaylı olsun pek az fark yaptığını görece kadar derviş karakterli olduğu görüşündedir. Akt. Magie, a.g.e., s. 158.

⁸⁰ Bülent İplikçioğlu, Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 103, 104.

⁸¹ Annesi Stratonike'nin bronzdan bir heykelini yaparken güneş çarpmasından rahatsızlanmış ve bir hafta sonrada ölmüştür. Justinus, Epitomae, XXXVI.IV.5.

⁸² Tozan, a.g.e., s. 65.

⁸³ Umar, a.g.e., s. 476.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Demir, a.g.m., s. 179-199.

⁸⁵ 1890 yılında Pergamon'da bulunan bir yazıtta kralın vasiyetinden söz edilmekte ve ayaklanma olasılığı beliren özgür alt tabaka insanlarına vatandaşlık hakkı verilirken, bir kısım köleye de özgürlük vaat edilmektedir. III. Attalos'un ölümü sonrası Pergamon'un çıkarmış olduğu bir yasanın bulunduğu yazıtta şu ifadeler yer almaktadır: "*Mademki Kral Attalos Philometor Evergetes, ölümünden sonra vatanımızı ve bizzat saptadığı bölgeyi özgür bırakmıştır ve şimdi de bu vasiyetin Romalılar tarafından onaylanması gerekmektedir ve mademki aşağıda belirtilen kitlelere gösterdikleri iyi niyetten dolayı vatandaşlık hakkı tanınması gerekmektedir...*". Hasan Malay, Çağlar Boyu Kölelik, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 226.

⁸⁶ Tozan, a.g.e., s. 65, 66.

belirlemiştir.⁸⁷ Bu mülk sadece kendisinin özel servetini değil, aynı zamanda doğrudan krala bağımlı bulunan kentler yanında kraliyet topraklarını da kapsamıştır⁸⁸. Fakat, miras ne krallığın sınırları içinde yer alan tapınaklara ait toprakları ve sahildeki bağımsız Yunan kentlerinin arazilerini içeriyor, ne de bizzat Pergamon kentini kapsıyordu ki, krallık merkezinin bağımsızlığını ve belirlenen kent arazisinin kente bağlanmasını koşul olarak Roma'ya sunuyordu.⁸⁹

III. Attalos'un bağışı haberi Pergamon'lu Eudemos tarafından Roma'ya ulaştırıldığında kentte büyük bir iç karışıklık mevcut idi. MÖ 3. yy. ortalarından itibaren gerek Kartaca, gerekse Hellenistik monarşiler ile girişilen uzun süreli savaşlar, Roma ordusunun temel unsuru küçük toprak sahibi yurttaşların düzen kuramayıp, toprak satmak yoluyla başta Roma olmak üzere büyük kentlere yerleşmelerine yol açmış, galibiyetlerin getirileri aristokrat sınıfa yaramış, sosyal ve politik hayatta büyük bir sorun ortaya çıkmıştır. MÖ 133 yılı pleb tribinus'u⁹⁰ G. Tiberius Gracchus, aristokrat sınıfın sahip olabileceği toprak miktarını sınırlayan; topraksız köylülere toprak ve gerekli malzeme sağlanmasını öngeren bir

⁸⁷ Strabon, Geographika, XIII.IV.2; Plutarkhos, Tiberius Gracchus, XIV; Eutropius, Breviarium, IV.18; Velleius Paternulus, Historia Romana, II.IV.1; Livius, Periochae, LVIII, LIX; Justinus, Epitomae, XXXVI.IV.5; Plinius, Historia Naturalis, XXXIII.LIII.148.; Orosius, Historiarum, V.VIII.4. Florus, Epitomae, I.XXXV.2 "*Populus Romanus bonorum meorum haeres este (Roma Halkı mülkümün varisi olacaktır)*". Texier, a.g.e., 2002, s. 372.

⁸⁸ III. Attalos'un vasiyetindeki "bona / bonorum (mülk)" ifadesinden, kralın kişisel mülkünün mü, yoksa tüm krallığın mı anlaşılması gerektiği hususu tartışma konusudur. III. Attalos yalnızca kişisel mülkünü bırakmış olsa dahi, tüm kraliyete ait hazine, araziler, ormanlar, atölyeler ve buralarda çalıştırılan köleler vasiyet kapsamına girmekte idi. Malay, a.g.e., 1992, s. 127, 128.

⁸⁹ Magie, a.g.e., s. 68.

⁹⁰ Pleb'ler (Roma nüfusunun kalabalık kitlesini teşkil eden, genellikle çiftçi ve zanaat erbabından müteşekkil zümre) tarafından seçilen ve onların menfaatlerini koruyan magistratus'tur. Tribinus'un dokunulmazlığı vardı ve pleb'lerin arzu ve şikayetlerini dinleyebilmek için, bir yıllık vazifesi sırasında, Roma'dan dışarı çıkamaz, evinin kapısını gece gündüz açık tutardı. Concilium Plebis'i (Pleb Meclisi) toplayarak plebiscitum (pleb'lerin kendi aralarında toplanarak çıkardıkları kanunlar) teklifinde bulunabilirdi. Başka magistratus'ların ve Senato'nun icraatına karşı veto yetkisi kullanmak suretiyle emirlerin icrasını durdurabilirdi. Lakin, devlet iktidarını fiilen kullanabilme yetkisi olan imperium'a sahip değildi. Ziya Umur, Roma Hukuku Lüğatı, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1983, s. 84, 158, 215.

Murat Orhun

yasa çıkararak bu soruna çözüm arayışına girişmişti. Tam bu sırada vasiyetin Roma'ya ulaşması bu gelişmeleri Roma'nın Anadolu politikası ile ilişkili hale getirmiştir. Zira, G. Tiberius Gracchus, çıkardığı yasanın finansmanında kullanılmak üzere vasiyetnameyi kabul eden bir yasayı Concilium Plebis'ten geçirmeyi başarmıştır.⁹¹ Oysa, dış meseleler hakkında karar almak ve devletin maliyesini idare etmek Roma Senatosu'na ait bir salahiyyetti ki, G. Tiberius Gracchus'un meclisten geçirdiği yasa kendisine karşı mevcut olan aleyhindeki hareketi büyütmüş, onun tek hakimiyet kurmak istediği⁹² fikrini alevlendirmiştir.⁹³ Senato geleneksel imtiyazlarına yönelik, diplomasi ve maliye üzerindeki neredeyse kısıtlanmamış denetimi içeren bu tehdit karşısında çileden çıkmıştır. Gerçekte Senato'nun korktuğu, bu tür bir reform değil, bunun beraberinde getireceği halk hareketi idi.⁹⁴ Neticede, G. Tiberius Gracchus ve yandaşları, pontifex maximus⁹⁵ P. Cornelius Scipio Nasica Serapio önderliğinde kızgın bir güruh tarafından öldürülerek,⁹⁶ cesetleri Tiber Nehri'ne atıldı.⁹⁷ Ardından ise, dış

⁹¹ Tozan, a.g.e., s. 66, 67.

⁹² Vasiyet haberini getiren Eudomos'un, G. Tiberius Gracchus'a evinde ona kraliyet alametleri olan taç ve erguvan renkli giysiler verdiği, G. Tiberius Gracchus'un kral olmayı amaçladığı yönünde söylenti bizzat mecliste dile getirilmiştir. Plutarkhos, Tiberius Gracchus, XIV.

⁹³ Atlan, a.g.e., s. 110.

⁹⁴ Neil Faulkner, Roma: Kartalların İmparatorluğu, Çev. Ç. Sümer, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 142.

⁹⁵ Roma dininin ve bütün rahiplerin lideri olan baş rahiptir. Önemli mevkiler işgal etmiş kimseler arasından seçilerek, ömür boyunca vazifesine devam ederdi. Hususi ibadet ve dini merasim işlerini tanzim, tapınak ve ibadetlere nezaret etmesinin yanı sıra hukuki istişarelerde de bulunurdu. Umur, a.g.e., s. 160.

⁹⁶ *"Dokunulmaz ve kutsal olan Tiberius'un ölümüyle şehrin azizliğinin ve kutsallığının kirlendiğini belirtirler. Bundan dolayı en önemli dinsel ayinlere bağlı olmasına karşın Nasicas, İtalya'dan uzaklaşır. İtalya'nın dışında başıboş bir halde, kısa bir zaman sonra, Pergamon yakınında, talihsiz bir şekilde ölür. Halkın Nasicas'tan bu kadar çok nefret etmesini kimse yadırgamamalıdır. Romaluların başka birini böylesine sevmedikleri anlaşılan Scipio Africanus bu olaylar olduğu sırada Numantia'da bulunduğundan, Tiberius'un ölüm haberini öğrendiği zaman, Homeros'un şu dizesini söyler: Böyle yok olsun, buna benzer kötülükleri yapanların hepsi."* Plutarkhos, Tiberius Gracchus, XXI. G. Tiberius Gracchus bir sandalye bacağı ile dövülerek öldürülmüştür. Linç grubunun başındaki P. Cornelius Scipio Nasica Serapio aynı zamanda G. Tiberius Gracchus'un kuzeni olup, olay esnasında, Roma'lı rahiplerin tanrılara hayvan kurban ederken yaptığı gibi toga'sını başının üstüne çekmiştir. Muhtemelen cinayeti dini bir eylem olarak göstermeye çalışmıştır. Mary Beard, SPQR-Antik Roma Tarihi, Çev. İ. Sağlamer, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2018, s. 224. Roma'da gözden düşen ve belki Roma'dan uzak tutulmak üzere Anadolu'ya gönderilen P. Cornelius Scipio Nasica Serapio'nun, Selinus kıyısındaki mezarına ait olduğu

Murat Orhun

ilişkilerde hakim konumunu kazanan Senato, P. Cornelius Scipio Nasica Serapio liderliğinde beş kişiden mürekkep bir elçi heyetini Anadolu'ya gönderdi. Senato'nun vasiyet hususunda harekete geçmesi, vasiyetin kabul edilmesinde kararlı ve istekli davranarak, inisiyatif almakta gecikmediğini göstermektedir. Pergamon'da ele geçen, kentin Menodoros isimli bir vatandaşını onurlandırdığı yazıtta, III. Attalos'un ölümü sonrası politik durumun demokrasiye döndüğü belirtilmekte, ardından kent konseyinin, yani boule'nin Roma yasal düzenlemesine göre oluşturulduğundan söz edilmektedir. Yine Metropolis'te (Torbalı) bulunan ve MÖ 132 yılına tarihlenen, Aristonikos'a karşı savaşırken ölen Apollonios onuruna dikilen yazıtta, kralın ölümü sonrası Pergamon Krallığı topraklarındaki tüm kentlerin özgür ilan edildiği ifade edilmektedir. Böylece, Senato'nun daha ilk düzenlemelerde Batı Anadolu'daki Yunan kent devletlerinin bağımsızlığını, III. Attalos'un vasiyetinde olduğu şekliyle onayladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, MÖ 132 yılı consul'u⁹⁸ P. Popillius Laenas'ın başkanlık ettiği Senato toplantısında alınan karara göre, III. Attalos'un öldüğü güne kadar alınmış olan kararların ve yapılmış olan tüm düzenlemelerin geçerliliği kabul edilip, Küçük Asya'ya gönderilen komutanlar ile görevlilerin bu karara uymaları istenmiştir. Tüm bunlar göstermektedir ki, G.

düşünülen bazı parçalar Pergamon'un eski bir mahallesinde ele geçmiştir. Malay, a.g.e., 1992, s. 135. Ağabeyinin toprak reformunu büyük bir sosyal ve siyasal reform çerçevesinde pleb tribinus'u olarak yeniden ele alan G. Sempronius Gracchus'un da girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve MÖ 121 de taraftarları ile birlikte mahkeme yapılmaksızın idam edilmiştir. Gracchus kardeşlerin başarısızlığa uğramaları Senato egemenliğini pekiştirmiş, Roma'nın karşı karşıya olduğu büyük sosyal ve siyasal problemler çözümsüz kalmıştır. İplikçioğlu, a.g.e., s. 87.

⁹⁷ V. Diakov ve S. Kovalev, İlkçağ Tarihi-Roma, C 2, Çev. Ö. İnce, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 143. Pergamon gibi zengin bir krallığın vasiyet yoluyla Roma'ya bırakılması Roma iç siyasetinde çıkar çekişmelerini artırmış ve bunun sonunda son dört yüz yıl içinde Roma'da kayıtlara geçen ilk politik cinayet olan G. Tiberius Gracchus'un öldürülmesi gerçekleşmiş ve arkası da gelmiştir. Vasiyetin bırakıldığı MÖ 133 tarihi Roma'da iç savaşlar döneminin başlangıcını işaret eder. Bu vasiyet Roma'ya Anadolu'nun kontrolünü kazanması için fırsat doğursa da, uzun vadede iç çekişmeler yönünden Roma'nın kanlı iç savaşlara sahne olmasının önünü açan amillerden birisi olmuştur. Demir, a.g.m., s. 197.

Tiberius Gracchus'un ölümünden sonra dış ilişkilerdeki hakim konumuna döndükten sonra Senato'nun politikası en başından itibaren Pergamon Krallığı toprakları üzerinde yeni bir eyalet kurmak olmuştur.⁹⁹ Fakat, vasiyeti tanımayıp bir isyan başlatan Aristonikos kendisini III. Eumenes adıyla kral ilan ederek, eyaletin organizasyon sürecinin gecikmesine neden olacaktır.¹⁰⁰

Aristonikos İsyanı ve Asya Eyaleti'nin Kuruluşu

Aristonikos, Pergamon tahtında hak iddia ederek harekete geçmiş, Smyrna civarında Leukai'de (Üç Tepeler) askeri faaliyetlere başlayıp kısa zamanda büyük bir başarı ile Kolophon (Değirmendere), Samos (Sisam Adası) ve Myndos'u (Gümüşlük) ele geçirmiştir (MÖ 132). Batı Anadolu'da Yunan kent devletlerinden sadece Phokaia (Foça) kendisine destek vermiştir ki, bunun nedeni, MÖ 190 da III. Antiokhos tarafından olmasından ötürü Roma ordusu tarafından yağmalanmış olmasıdır. Phokaia dışındaki kent devletleri ise, Aristonikos'a karşı mücadele etmişlerdir. Burada şunu ifade etmek gerekir ki, Roma vasiyetname uyarınca Yunan kentlerinin bağımsızlığı politikasını Aristonikos'a karşı destek oluşturmak için kullanmıştır.¹⁰¹ Aristonikos'un ordusu, halkın özellikle kölelerin katılması ile kısa sürede güçlenmiştir. Çünkü, ordusuna katılacak kölelerin özgür insan sayılacağını ilan etmişti¹⁰². Bu taktiğin asıl kuramcısı ise, filozof Blossius¹⁰³ idi. Bununla birlikte, Phokaia

⁹⁸ Cumhuriyet rejiminin kuruluşundan itibaren devletin başında bulunarak idari, askeri ve hukuki bütün yetkileri tek başlarına ellerinde toplayan, imperium'a sahip, bir yıllığına seçilmiş, iki adedindeki en büyük magistratus'lardır. Umur, a.g.e., s. 48.

⁹⁹ Tozan, a.g.e., s. 67, 68, 74-76.

¹⁰⁰ Özsait, a.g.e., s. 303; Tekin, a.g.e., 2008, s. 149.

¹⁰¹ Tozan, a.g.e., s. 68, 69, 76.

¹⁰² Aristonikos tarafından taraftarlarına Heliopolitai, yani "Güneş Ülkesinin Vatandaşları" adı verilmiştir. Strabon, Geographika, XIV.I.38. Bu adın dönemin stoacı ütopyalarından etkilenerek verildiği ve bunda Aristonikos'un destekçileri arasında bulunan, daha önce de düşünceleriyle G. Tiberius Gracchus'u etkilemiş olan Kyme'li filozof Blossios'un etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Diğer taraftan Heliopolitai adının Güneş'in (Helios) baş tanrı olarak adalet tanrısı ve kötülüklerden zarar görenlerin koruyucusu olduğu Ortadoğu kökenli bir inanışla da ilişkili olabileceği üzerinde durulmaktadır. Başka bir teoriye göre ise, bu ad bölgedeki Makedon

Murat Orhun

donanması kendisine katılmış, ancak bu donanma Kyme (Nemrut) limanında iken, Roma yandaşı Ephesos (Selçuk) donanmasının baskına uğrayarak yok edilmiştir.¹⁰⁴ Ephesos gibi Roma yandaşı olan Smyrna da kapılarını ona kapatmıştır.¹⁰⁵ İsyan kıyıda içeri doğru yayılmış, Thyateira (Akhisar), Apollonis (Mecidiye) ve bazı Lydia kentleri Aristonikos'un eline geçmiştir. Bu esnada Afrika ve Sicilya ile uğraşan Roma bir ordu gönderememiş, Pergamon'da bulunan beş kişilik senatör heyeti Roma yandaşı Bithynia, Kappadokia ve Pontus Krallıkları ile Paphlagonia'dan yardım talep etmiş, lakin bu destek yeterli olmamıştır.¹⁰⁶ Bunun üzerine P. Licinius Crassus Dives Mucianus komutasında bir Roma ordusu Anadolu'ya geldi. Byzantion (İstanbul), Kyzikos (Belkıs), Halikarnassos (Bodrum) ve Mylasa'da (Milas) bu orduya destek verdi. Buna rağmen, Aristonikos'un ana üssü Leukai

askeri kolonistleri tarafından da saygı duyulan Lydia'nın yerel bir güneş tanrısı inanisından kaynaklanmaktadır. Her durumda bölgedeki yoksul kırsal kesim insanının ve kölelerin Aristonikos'a verdikleri destek onlar için mevcut sosyo ekonomik şartlardan kurtulup daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak anlamına geliyor olmalıdır. Murat Tozan, "Aristonikos Ayaklanması Hakkında Son Zamanlarda Yayınlanan Belgeler ve Çeşitli Görüşler", Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler, C 1, İzmir, 2011, s. 163. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürkan Ergin, Anadolu'da Roma Hakimiyeti-Direnış ve Düzen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 59-71. Aristonikos her ne kadar özellikle kölelerin desteğini alan sosyal bir devrimci olarak gösterilmeye çalışılsa da bu imajın Roma taraftarı tarihçiler tarafından kasıtlı olarak uydurulma olasılığı göz ardı edilmemelidir. Ayaklanmayı bastırmakta zorlanan Roma, böyle bir imaj yaratarak, bölgedeki bağımsız kentleri kendi safına çekmeyi amaçlamış olabilirdi. Gerçekte Aristonikos, özellikle Pergamon ve civar kentlerin monarşik mirası ile geleneksel düzenini korumak isteyen aristokratlar tarafından desteklenmiş olmalıdır. Hiçbir delil onun sosyal reformcu olarak bu harekate başladığını veya böyle bir misyona sonradan yöneldiğini öneren nitelikte değildir. Kendisini Pergamon krallarının halefi olarak kabul ettirmeye dayalı büyük ihtimalle siyasi bir hedefi vardı. Demir, a.g.m., s. 192, 197.

¹⁰³ Mitylene'li hatip Diophanes ile birlikte G. Tiberius Gracchus'un toprak reformu girişimine katkıda bulunmuştur. G. Tiberius Gracchus'un ölümü sonrası Roma'da sorguya çekilmiş, canını kurtarmayı başararak Anadolu'ya gitmiştir. Plutarkhos, Tiberius Gracchus, VIII, XX. Burada Aristonikos'a katılmış, isyanın bastırılışından sonra intihar etmiştir. Malay, a.g.e., 1992, s. 134. Blossius'un Anadolu'daki faaliyetleri hakkında bilgimiz neredeyse hiç yoktur. Kendisinin geldiği aile MÖ 216 da Hannibal ile anlaşmaya varılması gerektiğini savunmuş, MÖ 170 de ise, Roma'yı yakmaya teşebbüs eden Campania'luların tarafında yer almıştır. Babasının da Roma karşıtı faaliyetlerde bulunduğu düşünülmektedir. Ergin, a.g.e., s. 67, 68.

¹⁰⁴ Umar, a.g.e., s. 477.

¹⁰⁵ Malay, a.g.m., s. 38.

¹⁰⁶ Umar, a.g.e., s. 477.

Murat Orhun

yakınında yapılan savaşta P. Licinius Crassus Dives Mucianus yenilerek öldürüldü (MÖ 131).¹⁰⁷ Oysa, isyancı ordu sistemli ve disiplinli az sayıda birliğe sahipti ve donanmasını da kaybetmişti. Bu nedenle ertesi yıl müttefiklerin ordularıyla ortaklaşa hareket eden Marcus Perperna karşısında yenilmekten kurtulamadı.¹⁰⁸ Zira, askeri seferi kıyı bölgede başlatan P. Licinius Crassus Dives Mucianus'tan çok farklı bir strateji ile doğrudan Aristonikos'un hakim olduğu iç bölgeye yönelen Marcus Perperna rakibini yukarı Kaikos Vadisi'ndeki Stratonikeia'da (Gelenbe) kuşatmayı başardı. Aristonikos tutsak edildi ve Pergamon hazinesi ile birlikte Roma'ya götürüldü.¹⁰⁹ Zindana kapatıldı ve akabinde Senato kararı ile boğduruldu (MÖ 129).¹¹⁰

Roma'nın III. Attalos'un bağışını kabul edip Batı Anadolu'ya egemen olma süreci hiç de kolay başlamamış, muhtemelen tahmin ettiği kadar çok daha çaba ve hayata mal olmuştur. Tüm bu süreçte Pergamon kraliyet topraklarının ve Batı Anadolu'daki kentlerin statülerinin belirlenmesi gibi idari konulardan ziyade askeri sorunlara yönelme zorunluluğu ortaya çıkmış, bu kentlerin yanı sıra Anadolu'daki diğer krallıklarda sürece dahil olmuşlardır. Aristonikos ve Pergamon hazinesi ele geçirilince ise, idari konular öne çıkmıştır.¹¹¹ Asya Eyaleti'nin kuruluşu resmi olarak MÖ 133 yılında saptanmakla beraber, Aristonikos'un isyanı eyalet organizasyonunu sekteye uğratmıştır.¹¹² Eyalet, ancak isyanın bastırılmasından sonra MÖ 129 da Senato tarafından bir komisyon ile birlikte Anadolu'ya gönderilen Manius Aquillius tarafından kurulmuştur. Böylece, Pergamon Krallığı toprakları üzerinde Anadolu'daki ilk

¹⁰⁷ Ergin, a.g.e., s. 62.

¹⁰⁸ Özsait, a.g.e., s. 303.

¹⁰⁹ Tozan, a.g.e., s. 84, 85.

¹¹⁰ Eutropius, Breviarium, IV.20.

¹¹¹ Tozan, a.g.e., s. 86.

¹¹² Özsait, a.g.e., s. 303.

Roma eyaleti olan Asya Eyaleti (Provincia¹¹³ Asia) doğmuştur. Eyalet III. Attalos'un ölümünde krallığın elinde bulunan arazinin büyük bir kısmını ihtiva ediyordu. Yalnız, iktisadi açıdan önemi az olan ve idari açıdan da güçlük çıkarması muhtemel bulunan doğu kısımları müttefiklere dağıtıldı. Büyük Phrygia, Pontus kralı V. Mithradates'e (MÖ 150-120); Lykaonia, Aristonikos ile mücadelede ölen Kappadokia kralı V. Ariarathes'in (MÖ 163-130) oğullarına verildi. Paphlagonia'lılara Phrygia Epiktetos'dan¹¹⁴ parçalar bırakıldı¹¹⁵. Pamphylia ve Pisidia halkına tekrar kendi kendilerini idarede serbestlik tanındı. Pergamon Krallığı'nın Trakya ve Çanakkale Boğazı'ndaki yerleri ise, Makedonya Eyaleti'ne bağlandı. Karia'nın bir kısmı idari bazı kolaylıklar için Asya Eyaleti'ne dahil edildi. Eyalet bu şekli ile Pergamon Krallığı'nın en önemli ve verimli kısımlarını içine almıştır. Böylece, Roma Ege'nin doğu sahillerine ve bilhassa Çanakkale Boğazı'na yerleşmiştir. Çoğu zaten Roma ile dost ve müttelik olan kentlerin müstakiliyetine dokunulmadı¹¹⁶. Phokaia gibi Aristonikos ile birlikte

¹¹³ Yönetim bakımından kendine göre bir tür bağımsızlığı olan ve valiler tarafından yönetilen büyük vilayetleri tanımlayan eyalet kelimesinin Latince'deki karşılığı "provincia"dır. Fakat, Roma'lılar bu sözcüğü yalnızca eyalet sözcüğünün karşılığı olarak değil, magistratus denilen consul ve preator ünvanlarına sahip olan yüksek kamu görevlilerinin görev-eylem alanını tanımlamak için kullanmışlardır. Sözcüğün bu iki anlamından ikincisine tüm İtalya'ya egemen olma sürecinde aşına iken, birincisine Roma'nın deniz aşırı genişlemeye başladığı I. Pön Savaşı (MÖ 264-241) sonuna kadar yabancı kalmışlardır. Çünkü, Roma İtalya'da hiç eyalet kurmamıştır. Diğer bir deyişle, İtalya'da hiç eyalet kurulmadığı için provincia sözcüğünün temelinde yalnızca bir magistratus'a tahsis edilen görev-eylem alanı vardır. Bu nedenle provincia teriminin her iki anlamında bilinmesi önemlidir. Kevser Taşdöner, Anadolu'da Roma Eyaletleri-Augustus Dönemi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017, s. 49. Roma, MÖ 130 yılında, altısı batı (Sicilia, Sardinia, Corsica, Gallia Cisalpina, Hispania, Africa); üçü doğu [Illyria, Macedonia (Akhaia ile birlikte) ve Asia] olmak üzere dokuz eyalet, yani provincia'ya sahip idi. Diakov ve Kovalev, a.g.e., 2008, s. 109.

¹¹⁴ Phrygia Epiktetos, Yunanca'da "özgür bırakılmış Phrygia" anlamına gelmektedir. Pergamon Krallığı tarafından kurtarılıp krallığa katılan kuzeybatı bölüme verilen isimdir. Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar-Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 663.

¹¹⁵ Bu bağışlamalar ile Anadolu'nun diğer bölgelerinin fethine yönelik stratejik bir çıkarım olmadığını vurgulamak gerekir. Böylece, Asya Eyaleti oluşturulmasına rağmen, Roma bir süre daha kendisine tabi krallıklarla Anadolu üzerindeki siyasi kontrolünü devam ettirmeyi arzulamıştır. Demir, a.g.m., s. 198.

¹¹⁶ Roma, gerek Cumhuriyet (MÖ 509-27), gerekse İmparatorluk Dönemi'nde (MÖ 27-MS 476), bağlılıklarını güven altına almak ve hizmet etmelerini sağlamak için, kentlere bağımsızlık statülerini şartlı olarak ve ancak

Murat Orhun

hareket edenler ise, cezalandırıldı. Pergamon kenti özgür bırakılmasına rağmen, Ephesos'un eyalet merkezi olarak belirlenmesi¹¹⁷ neticesinde eski önemini kaybetti. Kraliyet mülkleri *ager publicus*'a, yani devlet arazisine dönüştürüldü. Bunlara daha sonra *ager Attalicus* da denmiştir.¹¹⁸ Eyaletin idari ve adli anlamda iç teşkilatlanmasını oluşturan *dioikesis* / *conventus* sistemine göre bazı kentler merkez olarak tespit edildi. Bu kentler şunlar idi: Ephesos, Pergamon, Smyrna, Sardeis, Kyzikos, Tralleis (Aydın), Adramytteion (Edremit) ve Laodikeia (Ladik / Denizli). Sistemin kurulmasının amacı ise, eyalet valisinin bir yıllık görev süresince başlıca vazifesi olan ilgilenmesi gereken adli davalara bakacağı mahkeme merkezlerinin teşkilidir. Böylece, *koinon*'un idari yapısının da zemini oluşturuldu.¹¹⁹ Eyaletin mali bakımdan nasıl yapılandırıldığı anlamak için MÖ 123 de G. Sempronius Gracchus tarafından çıkarılan ünlü *Lex Sempronia de Provincia Asia*'ya (Asya Eyaleti Hakkındaki

kendi isteği ile vermiştir. Bunlar, Roma'ya hizmet ettikleri sürece bağımsızlıklarını koruyabilmişler, aksinde ise, yitirmişlerdir. Bağımsız bir kent, Roma'nın anayasal yapısının bir parçasıydı. Kentin bağımsız statüsü, Senato'nun kente tanıdığı şartsız olmayan hak ve yetkiye bağlıydı ki, kendi işlerinde tamamıyla serbest olup, savaş ve barış yapmaya karar verebileceği anlamını taşıyor idi. Ayrıca, Roma'nın yeni ele geçirmiş olduğu yerleri güvenlik altında tutma kaygısı dikkate alındığında, bu kentlerin hiçbir askeri destek sağlamadan sözde bağlı olmalarının Roma açısından kıymetli biriyi yoktu. Küçük Asya'da Roma'nın askeri kuvvetinin az ve yetersiz olmasından dolayı, bu kentler ihtiyacın karşılanması için önemli bir güç kaynağı teşkil etmişler, gerektiğinde askeri birlik, gemi ve teçhizat göndererek bağlılık ve saygılarını göstermişlerdir. Hatice Palaz Erdemir, "Roma'nın Küçük Asya'da İdari Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler", *Adalya*, 7, 2004, s. 172, 173.

¹¹⁷ Ephesos, eyaletin merkezi olmak suretiyle otonomisini yitirmiştir. Malay, a.g.e., 1992, s. 143.

¹¹⁸ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi-Cilt:1 Cumhuriyet Kısım:1 Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar*, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 417-419. Eyalet içerisinde dört farklı kategoride bölge bulunmaktaydı. Bunlar: Eskiden Pergamon Krallığı'nın idaresindeki bölgeler, özgür kentlere ait bölgeler (*poleis* / *civitates*), özgür topluluklara ait bölgeler (*ethne* / *gentes*) ve özgür *demos*'lara ait bölgeler (*demos* / *populi*). *Poleis*'ler vasiyetname gereğince özgür ilan edilen kentlerdir. *Ethne*'ler açıkça doğrudan Roma idaresi altında bulunan bölgedeki *Mysia*'lılar, *Lydia*'lılar ve *Phrygia*'lılar gibi ortak kültürel değerlere sahip topluluklardır. *Demos*'ler ise, kendi aralarında organizasyonları bulunan küçük kırsal topluluklardır. *Poleis*, *ethne* ve *demos*, Küçük Asya'daki Yunan'lıların "*koinon*" olarak adlandırılan birliğini oluşturmaktaydı. *Koinon*'un eyaletin kuruluş sürecinde Roma'nın inisiyatifıyla kurulmuş olabileceği, Roma'nın egemenlik politikasıyla uyumaktadır. Böylece, birbirinden farklı topluluklar siyasal bir birim haline getirilerek, onlarla doğrudan ve kolayca diyalog kurulması kolaylaştırılmak istenmiş olabilir. Tozan, a.g.e., s. 98, 100, 101.

¹¹⁹ Tozan, a.g.e., s. 102-104.

Murat Orhun

Sempronia Yasası) bakmak gerekir. Bu yasa ile vergilerin publicani, yani vergi komisyoncuları aracılığı ile toplanması sistemi getirilmiştir.¹²⁰ Bu komisyoncular, vergi toplama hakkını Roma'daki censor¹²¹ huzurunda yapacakları açık arttırma ile belli miktarda parayı önceden hazineye ödeyerek beş yıllığına satın alacaklar idi.¹²² Roma'nın yeni eyaletindeki icraatlarından birisi de uzak yerleri merkez seçilen Ephesos'a bağlamak için sahil boyunca ve iç taraflara yol yapımıdır¹²³. Roma, Ege'nin batısında Makedonya, doğusunda da Asya Eyaleti'ni kurmakla, hem boğazlara hakim olmuş, hemde Ege'nin her iki tarafında fevkalade stratejik önemde yerler elde etmiştir. Asya Eyaleti ile birlikte Avrupa ve Afrika'dan sonra Asya kıtasına uzun süre kalıcı olarak ayak basmıştır.¹²⁴

¹²⁰ Malay, a.g.e., 1992, s. 144, 145.

¹²¹ Roma vatandaşlarını, on sekiz ay zarfında, askeri, iktisadi, siyasi, idari ve ahlaki bakımlardan sınıflandıran listeleri (census) tanzim eden, imperium'a sahip olmamakla birlikte, sosyal bakımdan nüfuzu çok büyük olan magistratus'tur. Umur, a.g.e., s. 36.

¹²² Tozan, a.g.e., s. 127.

¹²³ Yeni yollar inşa olunması yanı sıra başlanmış olanlar tamamlanmış ve mevcut yollar onarılmıştır. Nitekim, bölgede bulunmuş olan ve Manius Aquillius'un adını zikreden bazı miltaşları Ephesos-Tralleis-Smyrna-Pergamon-Sardeis arasındaki yolların elden geçirilmiş olduğunu göstermektedir. Malay, a.g.e., 1992, s. 144.

Sonuç

Roma Seleukos Devleti'ne karşı kazandığı zaferlerle, onu Toroslar'ın güneyine kadar ittiği halde, Küçük Asya'da toprak almayı tercih etmemiş, bunun yerine, kazanılan toprakları kendisine yardım eden müttefikleri arasında paylaştırarak bir dengeleme siyaseti kurmuştur. Ayrıca, müttefiklerine verdiği bu topraklar üzerinde kendi ittifak sistemine girerek bağımsızlığını korumuş olan büyük kentlerle de ikinci bir dengeleme siyaseti uygulamış, böylece, Pergamon ve Rhodos'daki gelişmeleri denetleyecek merkezlere sahip olmuştur. Bunun sonucunda yeni tanıdığı ve birçok sorunu olan Küçük Asya'da doğrudan yönetim sorumluluğu yüklenmeden, dış siyasette kendi istekleri doğrultusunda hareket edecek iki büyük müttefik elde etmiştir. Bu nedenle de, bu dönemde büyük bir hareketlilik içinde olan Küçük Asya'da doğan her türlü karışıklıkta hakem rolü oynayan Roma, sorunları kendi çıkarına en uygun biçimde çözümlenmiş ve günden güne daha fazla siyasal baskısını duyurmuştur. Sonunda III. Attalos'un bağış kendisi için uygun bir fırsat yaratmıştır.¹²⁵ III. Attalos'un ölmeden önce topraklarını Roma'ya vasiyet yoluyla bırakmasının sebebi, kendisi öldükten sonra, sosyal ve siyasal çalkantıların olduğu bir dönemde, krallığında bir iç savaşın çıkabileceğini öngördüğünden ve Roma'nın da Anadolu'da kendisine sadık vasal devletleri iç işlerinde özgür bıraktığını bildiğinden dolayı Roma'nın Pergamon Krallığı'nın geleceğini sağlam bir şekilde belirlemesini sağlamaktır. Gerçekte o bir paranoyak değil, halkı için yapabileceğinin en iyisini yapan sağ görüşlü bir kraldır. Bu bağışla krallığını karışıklıktan ve

¹²⁴ Demircioğlu, a.g.e., s. 419.

¹²⁵ Özsait, a.g.e., s. 303.

Murat Orhun

kaostan kurtarmayı amaçlamıştır. Zira, kendisi de, çok güçlenen Roma'nın kısa süre sonra Küçük Asya üzerindeki baskısını artıracığının farkında olmalıdır.¹²⁶

Ezcümle, Asya Eyaleti'nin doğuşu, öngörü sahibi III. Attalos'un bağışının yanı sıra gücü elinde tutmasından dolayı oyun kurucu olan Roma'nın başarısı ile gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, tarihi konjonktürün de Roma'nın lehine işlemiş olduğunu göz ardı etmemek icap eder.

¹²⁶ Demir, a.g.m., s. 196.

Murat Orhun

Kaynaklar

AKARCA, Aşkıldil, 1998, Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I Şehir ve Savunması, TTK Yayınları, Ankara.

ARSLAN, Murat, 2000, Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

ATILLA, A. Nedim ve N. Öztüre, 2002, Parşömen-Gravürler ve Fotoğraflarla Bergama'da Değişim, Öztüre Holding Kültür Yayımları, İzmir.

ATLAN, Sabahat, 1970, Roma Tarihinin Ana Hatları-Kısım I Cumhuriyet Devri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

BEAN, George E., 2001, Eski Çağ'da Ege Bölgesi, Çev. İ. Delemen, Arion Yayınevi, İstanbul.

BEARD, Mary, 2018, SPQR-Antik Roma Tarihi, Çev. İ. Sağlamer, Pegasus Yayınları, İstanbul.

BOSCH, M. E., 1943, Helenizm Tarihinin Anahatları-Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Helenizm Devletleri, Çev. S. Atlan, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul.

Murat Orhun

CAN, Alper, 2011, Eskiçağ Rehberi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

DEMİR, Muzaffer, 2011, “Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos’un Vasiyeti”, Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler, C 1, İzmir, s. 179-199.

DEMİRCİOĞLU, Halil, 1987, Roma Tarihi-Cilt:1 Cumhuriyet Kısım:1 Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar, TTK Yayınları, Ankara.

DIAKOV V. ve S. Kovalev, 1987, İlkçağ Tarihi-Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, C 1, Çev. Ö. İnce, V Yayınları, Ankara.

DIAKOV, V. ve S. Kovalev, 2008, İlkçağ Tarihi-Roma, C 2, Çev. Ö. İnce, Yordam Kitap, İstanbul.

DÜRÜŞKEN, Çiğdem, 2003, Roma Dini, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

ERGİN, Gürkan, 2013, Anadolu’da Roma Hakimiyeti-Direnış ve Düzen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ERHAT, Azra, 1997, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

EUTROPIUS, 2007, Roma Tarihinin Özeti, Çev. Ç. Menzilcioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Murat Orhun

FAULKNER, Neil, 2015, Roma: Kartalların İmparatorluğu, Çev. Ç. Sümer, Yordam Kitap, İstanbul.

FLORUS, 1929, Epitome of Roman History, Transl. E. S. Forster, New York.

GATES, Charles, 2015, Antik Kentler-Antik Yakındoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi, Çev. B. Cezar, KÜY, İstanbul.

GRANT, Michael, 1960, The World of Rome, Mentor Book, New York.

GÜNALTAY, Şemseddin, 1951, Yakın Şark IV I. Bölüm-Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Kırallıkları, TTK Kurumu Basımevi, Ankara.

HABICHT, C., 1989, "The Seleucids and Their Rivals", CAH, Vol. 8: Rome and the Mediterranean to 133 B.C., Cambridge University Press, pp. 324-387.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, 2007, Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

JUSTINUS, 1994, Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus, Transl. J. C. Yardley, Atlanta.

KAYA, Mehmet Ali, 2009, Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi, İlya Yayınevi, İzmir.

Murat Orhun

KSENOPHON, 1998, Anabasis (Onbinlerin Dönüşü), Çev. T. Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul.

LIVIUS, 1959, History of Rome-Summaries, Fragments, Julius Obsequens, General Index, Transl. A. C. Schlesinger, London.

MAGIE, David, 2001, Anadolu'da Romalılar I, Çev. N. Başgelen ve Ö. Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

MALAY, Hasan, 1987, "Batı Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması İ.Ö. 133-129", E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, 3, s. 13-48.

MALAY, Hasan, 1990, Çağlar Boyu Kölelik, Gündoğan Yayınları, Ankara.

MALAY, Hasan, 1992, Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.

MANSEL, Arif Müfid, 1984, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayınları, Ankara.

MITCHELL, Stephen, 2015, "Pergamon-Hellenistik Kültür Kenti", Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler, Yay. Haz. J. J. Norwich, Çev. N. Elhüseyni, YKY Yayınları, İstanbul.

Murat Orhun

OROSIUS, 1964, The Seven Books of History against the Pagans, Transl. R. J. Deferrari, Washington.

OWENS, E. J., 2000, Yunan ve Roma Dünyasında Kent, Çev. C. Bilsel, Homer Kitabevi, İstanbul.

ÖZSAİT, Mehmet, 1982, “Anadolu’da Hellenistik Dönem”, Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, C 2, Görsel Yayınlar, İstanbul, s. 279-324.

PALAZ ERDEMİR, Hatice, 2004, “Roma’nın Küçük Asya’da İdari Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler”, Adalya, 7, s. 171-184.

PLINIUS, 1855, The Natural History, Transl. J. Bostock & H. T. Riley, London.

PLUTARKHOS, 2001, Gracchus Kardeşler, Çev. S. Sandalcı, Belge Yayınları, İstanbul.

REYHAN, Esmâ ve T. B. Cengiz, 2015, Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara.

SALTUK, Secda, 1993, Arkeoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

SEVİN, Veli, 2013, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I, TTK Yayınları, Ankara.

Murat Orhun

SOSLU, Salih, “Kappadokia Krallığı’nda Siyasi Evlilikler ile Kurulan İttifaklar”, CAD, C 36, S 61, s. 9-29.

SPEAKE, Graham (Ed.), 1995, The Penguin Dictionary of Ancient History, Penguin Books.

STRABON, 1993, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV), Çev. A. Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

TAŞDÖNER, Kevser, 2017, Anadolu’da Roma Eyaletleri-Augustus Dönemi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

TAŞKIN, Sefa, 2011, “Pergamon Kadınları”, Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler, C 1, İzmir, 2011, s. 133-140.

TEKİN, Oğuz, 2007, Eski Anadolu ve Trakya-Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu’nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası), İletişim Yayınları, İstanbul.

TEKİN, Oğuz, 2008, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İletişim Yayınları, İstanbul.

TEXIER, Charles, 2002, Küçük Asya-Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, C 1, Çev. A. Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

TOZAN, Murat, 2011, “Aristonikos Ayaklanması Hakkında Son Zamanlarda Yayınlanan Belgeler ve Çeşitli Görüşler”, Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler, C 1, İzmir, s. 158-178.

Murat Orhun

TOZAN, Murat, 2016, Roma'nın Anadolu'daki Egemenlik Politikası-Kentler ve Bağımlı Krallıklar (İ.Ö. 133-İ.Ö. 89), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

UMAR, Bilge, 1993, Türkiye'deki Tarihsel Adlar-Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

UMAR, Bilge, 1999, İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

UMUR, Ziya, 1983, Roma Hukuku Lügatı, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.

ÜRETEN, Hüseyin, 2004, "Kyzikos'lu Bir Kadın Euergetes: Kraliçe Apollonis", Tarih Araştırmaları Dergisi, C 23, S 36, s. 251-261.

ÜRETEN, Hüseyin, 2008, "Antikçağ Anadolu'sunda Bir Kültür Merkezi Pergamon-Kraliyet Kütüphanesi", Türk Kütüphaneciliği, C 22, S 4, s. 435-450.

VELLEIUS PATERCULUS, 1924, Compendium of Roman History, Transl. F. W. Shipley, London.

YILDIZ, Nuray, 2003, Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri-Mimarileri, İç Düzenleri, Çalışma Sistemleri, Kitapların Yazımı ve Çoğaltılması, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Murat Orhun

YILMAZ, Yaşar, 2015, Anadolu'nun Gözyaşları-Yurtdışına Götürülmüş Tarihi Eserlerimiz, YEM Yayın, İstanbul.

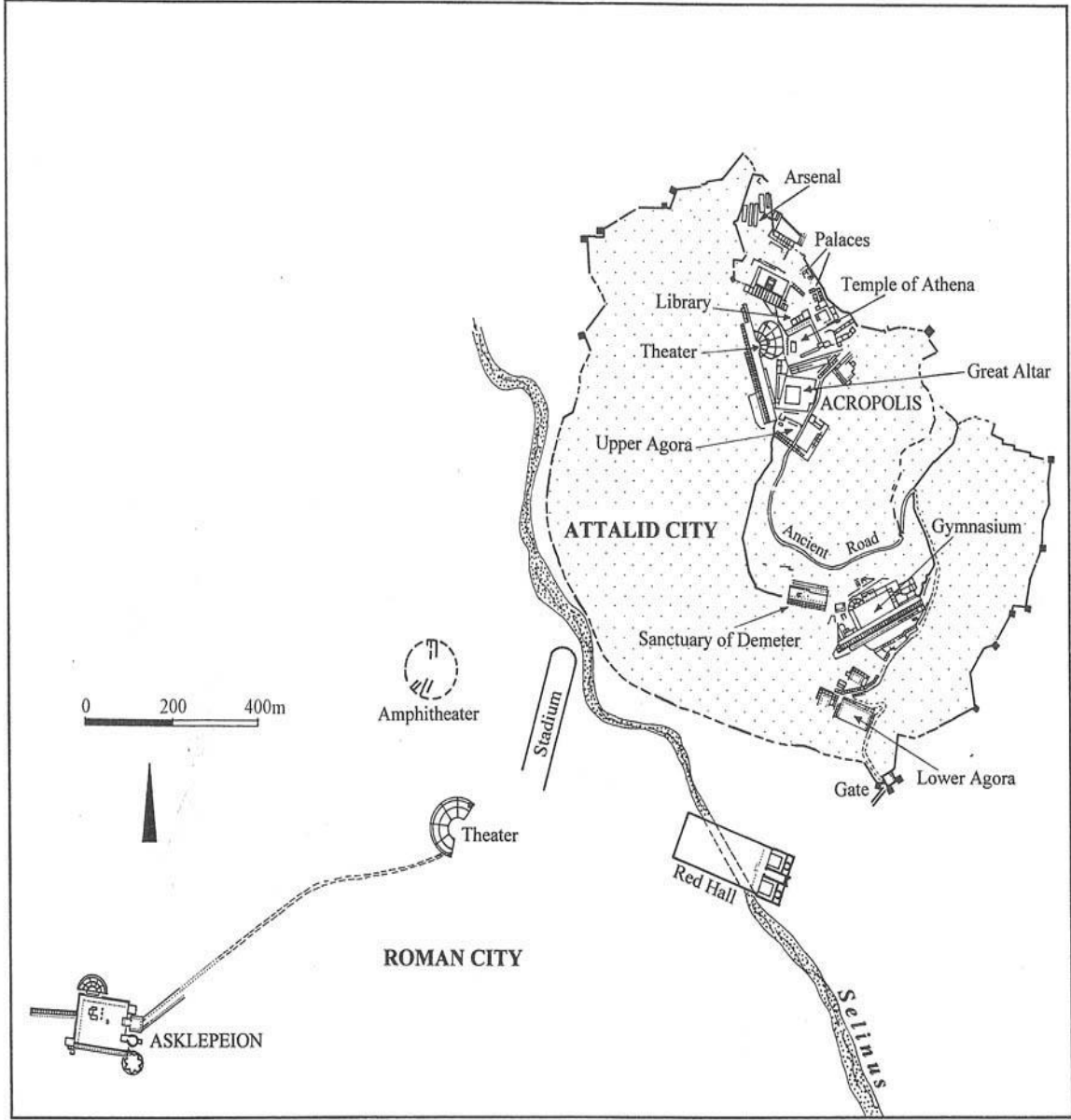
Pergamon Krallığı'nın En Geniş Sınırları (MÖ 188)

[<https://en.wikipedia.org/wiki/Pergamon#/media/File:Pergamon188BCE.jpg> (02.04.2018)]

Murat Orhun

Pergamon Akropolis'inin Rekonstrüksiyonu
[<https://wallcover.com/pergamon.html> (02.04.2018)]

Murat Orhun

Pergamon Kent Planı

[<http://cw.routledge.com/textbooks/9780415498647/images18.asp> (02.04.2018)]

Pergamon Museum'daki Zeus Sunağı

[<https://withberlinlove.com/wp-content/uploads/2016/05/Pergamon-Altar-Johannes-Laurentius-CC-NC-BY-SA.jpg> (02.04.2018)]

Murat Orhun

Zeus Sunağı'ndaki Gigantomakhia'dan Ayrıntı
[<https://www.flickr.com/photos/magika2000/6264390110> (02.04.2018)]

I. Eumenes döneminde bastırılan, ön yüzde Pergamon Krallığı'nın kurucusu Philetairos'un, arka yüzde Athena'nın tasvir edildiği sikke

Murat Orhun

[<https://www.coinarchives.com/f7024f15e7d2189f1e73ea17cb49abcd/img/cng/e/418/image00243.jpg> (02.04.2018)]

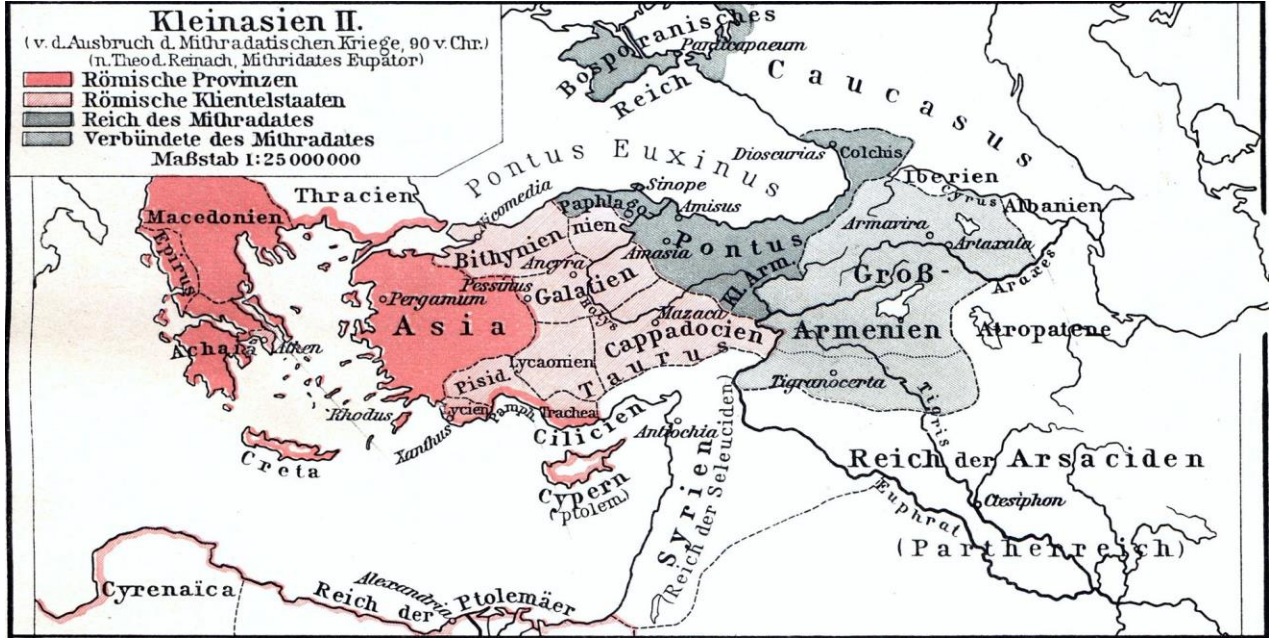
II. Eumenes

[<https://fineartamerica.com/featured/eumenes-ii-king-of-pergamon-ken-welsh.html> (02.04.2018)]

Murat Orhun

III. Attalos (Magie, 2001: 63)

Asya Eyaleti'nde Pergamon (MÖ 90)

[https://en.wikipedia.org/wiki/Pergamon#/media/File:Kleinasien_II.jpg (02.04.2018)]